

Knjiža 6.

Življenje in svet

Štev. 8.

Ljubljana 23. avgusta 1929.

Leto 3.

»Pipa tobaka«

(Risba kiparja N. Pirnata)

W. Ostwald

Tehnika – podlaga kulture

Med mnogimi miselnimi napakami, ki jih je ostavil človeštvu grški modroslovec-poet Platon in s tem zavrl njegov razvoj, je pač poglavitna zaničevanje tehnike. Ta očitek pa ne zadene toliko Platona samega kakor njegovo neštevilno nasledstvo, ki je njegove misli povzelo in razširilo, ne da bi jih poprej kritično ocenilo.

Grški filozof je poznal zelo nepopolno in enostransko tehniko, ki se je spričo pomanjkanja strojev naslanjala še na suženjsko delo. Plodovito sodelovanje med tehniko in znanostjo je bilo takrat nemogoče. (Imejmo v mislih, da sta mlin na veter in na vodo šele izuma srednjega veka!) Znanost je bila Platonu privilegij najtesnejšega kroga, ka-

mor je smel vstopiti le tisti, ki je hrepenel po najvišjih časteh v filozofiji. Njegova znanost je bila v bistvu špekulacija, z drugimi besedami poeziji blizek produkt domišljije, čije vsebino ni dooločalo opazovanje, ampak intuicija, notranje gledanje kozmičnih napetosti. Seveda so bili tudi ti zaključki plod izkustva; vendar ni mogoče reči, da bi bili kot vzrok in posledica jasno povezani in opredeljeni. Obdajala jih je neka meglenost, neko podzavestno čustvovanje, ki se je docela skladalo s splošnim pojmovanjem, da je umetnost starejšega izvora in zagradelj enostavnejša od znanosti.

To reč je stvarno obrazložil Avgust Comte, ki je postavil nauk o treh stopnjah duhovnega razvoja človeštva: o teološki, metafizični in pozitivni ali znanstveni stopnji. K temu velja še pripomniti, da si te stopnje niso sledile zaporedoma. V vseh časih in krajih najdemo ljudi na vsaki teh stopenj. Kulturni razvojni nivo se izraža samo v številčnem razmerju pripadnikov katerekoli teh stopenj, vendar ni dandanes nobene dežele in nobenega ljudstva, kjer bi tvorili pripadniki tretje, pozitivne ali znanstvene stopnje, večino. Temu je vzrok dejstvo, da je znanost v pravem pomenu besede šele nekaj sto let stara.

Znanost in sholastika

Večina sodobnih znanstvenikov stoji namreč s Platonom na metafizični stopnji. To se pravi znanost naj bi se gojila zaradi nje same, kakor da je samostojno bitje, ki ima lasten obstoj in pravico ter ni stvar človeškega duha, ki ji sicer ni obstoja. Kakor vemo, se tudi v tem primeru zahteva največje spoštovanje, in vsi tisti, ki so se dvignili nad to stopnjo ter so se dokopali do spoznanja pozitivizma, se proglašajo za vsakdanje. V resnici pa se goji znanost zaradi človeka, namenjena je pomnoževanju njegove sreče. Vse, kar ne odgovarja temu namenu, ni znanost v čistem pomenu besede, marveč osebno ljubiteljstvo (amaterstvo), igra ali sholastika. Z drugimi besedami: znanost je socialna tvorba in njena pravica temelji baš v tem svojstvu. In ker je med vsemi socialnimi tvorbami najvišja in ima najtrajnejšo vrednost, je nujno potrebno, da se od časa do časa očisti sholastičnega plevela, ki zmanjšuje življenjske pogoje plemenitim rastlinam.

To delo je tem potrebnejše, ker raste ta plevel naravnost iz nekih naravnih potreb. Izrek, ki se pripisuje jezuitom: Namen posvečuje sredstva — izraža pravilno duševno dogajanje, če razumemo pod »svetostjo« čustveno vrednotenje. Vedno in vedno vidimo, da hrepenimo ljudje z največjo vdanostjo po stvareh, ki so brez pomena ter imajo neko vrednost le kot sredstvo za dosego drugega namena, ki se lahko izpolni. Najočitnejše sredstvo te vrste je denar.

V znanosti obstoja nagnjenje za precejšnje stvari, ki nimajo posebne znanstvene cene, ki pa so v stanu postati sredstva za pridobitev resničnih znanstvenih vrednot. Tako je n. pr. socialna znanost in njene sestre, dasi šele v začetku razvoja, neprestano izpostavljena opasnosti, da se zaduši zaradi preobložitve z zgodovinsko snovjo, čije obravnavanje pravilne uporabe je prokletstvo današnje zgodovine. Te sodbje ne bi si bil upal napisati, čeprav sem si z njo že dolgo na jasnem, da nisem našel zanjo potrdila pri strokovnjaku H. Bächtoldu v Baslu, ki pravi, da so zgodovinarji v položaju, ki se »jedva lahko izrazi z drugo besedo kot resignacija.«

Prava naloga znanosti: napovedovanje bodočnosti

Ta zadrega pa izgine čim se človek zave resnične naloge znanosti. Nikdar se ne bom naveličal poudarjati, da je naloga znanosti prav za prav napovedovanje prihodnosti. Poznanje preteklosti ima za nas ceno samo v toliko, kolikor nam lahko služi pri sklepanju za bodočnost. Zbiranje zgodovinskega materiala je podobno naporom človeka, ki vlačí na kup kamenje od vseh strani v upanju, da bo le našel v njem zlato. In to počenja zaradi tega, ker ne ve, kako se pride drugače do zlata.

Vpliv tehnike na znanost

Zdaj se vračamo naravnost k našemu glavnemu vprašanju. Kulturni pomen tehnike se izraža tudi v tem, da sili znanost, naj ostane zvesta svoji socialni nalogi, naj se tedaj ne izgublja v igračkah z znanostjo zaradi znanosti. Tej nevarnosti je vedno izpostavljena, njena praktična uporaba, tehnika, pa jo ščiti pred to pogubo. Veliki raziskovalci so sicer pri svojem delu gotovo zasledovali tudi praktične svrhe. Vprašanja, ki so si jih bili zastavili in na katera

so si skušali odgovoriti, so bila glede na prihodnost tako obsežna, da so bile v njih zapopadene tudi tehnične možnosti. »Kakšna korist bo od tega?« je vprašal neki slušatelj, ko je Faraday demonstriral svoje indukcijske zakone. »Kakšno korist imamo od otroka?« je vprašal Faraday. Seveda pa mora biti otrok zdrav, imeti mora pogoj, da živi in se razvija; imeti mora bodočnost. Samo takšen otrok ne pomeni mrtvega fakta s preteklostjo in brez prihodnosti.

Po čem lahko to spoznamo? Pač najlažje po možnosti tehnične uporabe. Odkritje pomeni v čisti znanosti toliko kakor otrok. Šele tehnika ga napravi za moža ali ženo, katere potomstvo se lahko socialno izživi v dobro človeštva. Če se to kdaj ne zgodi, je pripisati krivdo zlorabi; ki se pa na koncu vedno izkaže kot tehnično nevzdržna, že zaradi tega, ker stoji v direktni opreki z energetičnim imperativom. Šele tehnika nas more končno približati »zlati dobi«. Kajti, kakor je znanost že davno dokazala, je »zlata doba« v prihodnosti, ne pa za nami.

Tehnika osvobaja človeštvo

Zadnja trditev stoji v otipljivem nasprotju z obtožbo, ki se nenehoma ponavlja, češ, da jemlje tehnika življenju dušo, napravlja delo mehanično in da je vzrok vsega socialnega zla. Take obtožbe ponavljajo literati, ki ne poznajo bistva tehnike in užitka ritmičnega dela. Tehnika je po naravi svojih sredstev primorana vzeti človeku iz rok najsurovejša, najmanj duševna in najtežja dela.

Do iznajdbe mlina na vešer in na vođo je bilo suženjstvo socialno neizogibno, ker se je morala moka za kruh mleti na roko. V Afriki je ta način še danes v rabi. Sužnjem ni osvobodilo krščanstvo, ki se je dobro razumelo s to ustanovo, ampak tehnika. In to pot je šla tehnika do dandanašnjega dne in jo pojde tudi v bodoče. Vedno bolj bo osvobajala mišice človeka.

Ne skušam tajiti, da je človeštvo na tej poti moralo spoznati tudi novo bedo. Vsaka prilagoditev novim razmeram zahteva mnogo energije, da, celo življenja! Ampak spoznanje, da se mora vsak tehnični postopek, ki je zvezan s hrupom in umazanostjo, smatrati za nepopolnega v tehničnem smislu (kajti hrup in umazanost tratita energijo), nudi obenem jamstvo, da se bo to enkrat nehalo. Koga ni do srca presunila usoda polnakega kurjača na oceanskem parniku? Danes opravlja to delo že čedno oblečen mož v čistem prostoru. Njegova naloga se je skrčila na nadzorovanje dotoka olja v Dieslov motor.

Nevarnosti nadprodukcije

Če mi napredek tehnike kljub temu dela skrbi, so te čisto drugega značaja. Ogromen razvoj strojev je tako pomnožil izdelke, da bo poraba ne samo krita, ampak da bo začelo preostajati blaga. Že sedaj je težje izdelke prodajati kakor jih izdelovati. Ponudba človeškega dela prekaša povpraševanje in bodoči spor za delavni čas ne bo reševal problema za njegovo skrčenje, ampak za zadrževanje na sedanji stopnji.

Kako je obogatel John D. Rockefeller

Kdo ne pozna vsaj po imenu mogočnega »petrolevskega kralja«, ki je slavil nedavno devetdeseti rojstni dan! Pri nas je zakoreninjeno mnenje, da so vsi ameriški milijonarji pridobili svoje težke milijone s sleparijami, z izmозgavanjem delavskega ljudstva in na razne druge nepoštenе načine. John D. Rockefeller je eden tistih, ki bi mu delali krivico, če bi ga tako presojali. Kako si je tedaj nakopičil toliko premoženja, da je bil najbogatejši človek na zemlji? O tem naj pripovedujejo naslednje vrstice:

John Davidson Rockefeller se je rodil 1. 1839. v državi Newyork, Prepos

toval je s starši, ki so se težko borili za skorjo vsakdanjega kruha, več držav, preden se je rodilna dokončno naselila v Clevelandu. Pomanjkljivo izobrazbo, ki jo je zakrivila pogosta selitev iz kraja v kraj, mu je izpopolnjevala skrbna mati. Ko je dovršil trgovsko šolo, je vstopil kot 16 leten deček v samostojni življenski boj. Najprej kot sel, nato kot najmlajši računski uradnik. Po nekajmesečni preizkusni službi je dobil mesečno plačo 25 dolarjev. Naslednje leto je že postal samostojni knjigovodja s 500 dolarji plače na leto; kot 20 letnemu mladeniču so mu ponudili že 700 dolarjev na leto. Ker pa je

zahteval 800 dolarjev in niso hoteli privoliti, je zapustil službo in sklenil, da se postavi na lastne noge. Ob odhodu je dejal šefu: »Naučil sem se vsega, kar moram vedeti za dobro kupčevanje.«

Osnovalec je skupno z nekim Clarkom komisionarsko tvrdko. Vložil je v podjetje 800 dolarjev prihrankov; vrhu tega si je bil izposodil pri očetu 1000 dolarjev z 10 % obrestmi. Rockefeller je začel trgovati čisto po svoje. Prepotoval je vso državo Ohio in povsod navezoval osebne stike, medtem ko je nje-

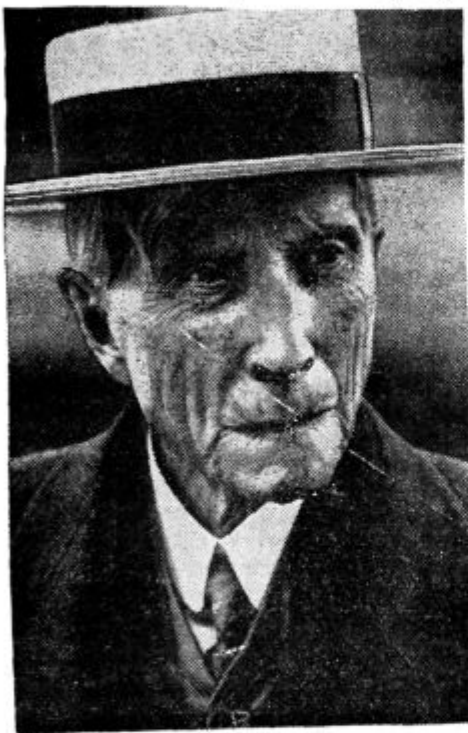
samo z enim drugom prevzel rafinerijo petroleja »Rockefeller in Andrews«.

O svojih začetkih je dejal ob neki priliki: »Vedel sem, da gre za stvar, ki jo bo potreboval ves svet, vendar si nisem mogel misliti, da bi utegnili naše podjetje narasti v toli ogromne dimenzije.« Najtežje je bilo najti kapital. Vendar se je njegova tovarna razvijala tako naglo, da je bila že leta 1867. ustanovljena v New Yorku njena izvozna pisarna. Dve leti po tej je Rockefeller kot tridesetleten mož ustanovil »Standard Oil Co of Ohio« z glavnico milijon dolarjev in je postal njen predsednik.

V tem času se je lotila Zedinjenih držav prava špekulacijska vročica: vsakdo je hotel investirati svoj denar samo v petrolej. Industrija se je začela razvijati skokoma, tako da je morala povzročiti gospodarsko katastrofo. Trg se je kmalu prenapolnil; posledica je bila, da so razna zainteresirana podjetja zdrčala v prepad. Ljudje so izgubili svoje prihranke in po paniki na finančnih tržiščih je zavladal drug kontrast človeške nature: popolno nezaupanje do vsega, kar je bilo v najmanjši zvezi s petrolejem. Bančni in zasebni kapital sta se jela umikati, pogodbe petrolejskih podjetij so bile odpovedane, krediti ukinjeni; tudi za visoke obresti niso mogle dobiti petrolejska podjetja potrebnega jim kapitala.

V teh hudih časih, ki so bili tudi Rockefellerju trdi, se je izkristalizirala v njem velikopotezna kombinacija, ki naj bi preprečila nepotrebno skakanje cen, pocenila kredit, omogočila standardizacijo rafinacije in omejila izgube pri transportu.

Zato si je počasi pridobil kontrolo nad posameznimi petrolejskimi družbami; iz teh majhnih začetkov je zrastle milijardno podjetje »Standard Oil Company« s sedežem v New Yorku, ki je imela podružnice v vseh državah Unije in v Mehiki. Samo družba, ki je bila lastnica vseh najdišč nafte, je lahko uspešno tvegala riskantno iskanje novih vrelcev in potratila milijone za naprave pri vrelcih, ki so kaj hitro usahnili; samo tako velepodjetje je preneslo škodo, če je požar na mah uničil vse naprave in že pripravljene zaloge. Samo velika družba te vrste je lahko dajala na razpolago milijone za zboljšanje naprav in rafinerij; mogla

John Davidson Rockefeller

gov družabnik vodil administrativno stran njunega podjetja v Clevelandu. Tako mu je uspelo, da je dosegel že v prvem letu svoje osamosvojitve za tiste čase naravnost ogromen promet pol milijona dolarjev.

Ko je bil star 22 let, so v državi Ohio odkrili izvire nafte in Cleveland je postal središče rafinacije naftinih produktov. Rockefeller je bistro doumel trgovske možnosti novega produkta, ki odpirajo polje neomejenega razvoja, zato se je z vso vnemo lotil baš te panoge. Dolgo je kalkuliral, potlej pa je najprej z nekaterimi družabniki, nato pa

je imeti lastne cisterne, tanke, ladje, cevovode (v Zedinjenih državah ameriških je danes za 60.000 km kompresivnih cevi, po katerih se dovajajo nafta in nje izdelki, tako da ni treba vzdrževati dragih skladišč; celotna naprava se ravna in vodi iz Newyorka. Ta sistem ni samo najcenejše prevozno sredstvo, marveč tudi dober regulator cen). Samo taka družba je lahko osnovala ogromno distribucijsko (desilno) organizacijo, v kateri ni posredovalcev, kjer petrolej v katerikoli obliki od sirovine v vrelcu do gotovega produkta tudi pri najmanjšem konzumentu ne pride iz oblasti družbe. Danes, ko se parniki kurijo po večini z nafto namestu s premožom, so skladišča in izdelki Standard Oil razširjeni po vseh pristaniščih in njene postaje najdete na vseh cestah sveta.

Rockefeller je rad ponavljal, govoreč o prvih dveh stopnjah svojega razvoja, besedi »moja mati«. Dokaj težko umljivo, če vztrajamo na običajnem stališču o industrijskih magnatih. In vendar vidi Rockefeller v vplivu matere temelj svojega življenjskega uspeha.

Bila je to žena, ki je vse življenje vneto delala za svojo rodbino. Vzgojila je šestero otrok, izmed katerih je bil John drugi. Stalno se je selila iz kraja v kraj s svojim možem, ki je bil zdravnik, trgovec in agent, vedno v skrbah za vsakdanji kruh, dokler se ni naposled ustalil v Clevelandu in si izboljšal položaj.

»Mati me je naučila pomagati drugim in štediti.« Varčevanje mu je najbolj pripomoglo, da se je osamosvojil in dvignil kvišku. Pomagati drugim — to je bil eden izmed ciljev njegovega dela. Šele ko je imel milijone, sto milijonov in je sklenil, da zapusti svoje delovno mesto, je jel razmišljati o vprašanju: »Kam pa sedaj s tolikim denarjem?« O samem načelu mu ni bilo treba ugibati: vedel je, da je treba zdaj pomagati drugim. Toda: »smastram, da je večja umetnost deliti denar nego ga napraviti.«

Zato je ustanovil Rockefeller ustanovo, v kateri pa ni hotel biti neomejen gospod; bil je eden izmed 14 članov odbora, ni pa bil član izvršilnega odbora.

S to ustanovo je pokazal, da se je miselno, po svojem notranjem razvoju povzpел visoko nad okolico in nad površino splošnega mišljenja. Ni bil

provincialist, ni obdaroval občin, s katerimi je imel ožje stike v življenju, ni ustanavljal šol in bolnic v državi, kjer se je rodil (Newyork) ali v državi, kjer si je zbral največ bogastva (Ohio), marveč je razprostrl svojo darežljivo roko skoraj po vsem svetu.

Rockefellerjeva ustanova, ki razpolaga danes z več kot 200 milijoni dolarjev, je bila ustanovljena l. 1913. z osnovno glavnico 100 milijonov dolarjev. Njen namen je, podpirati blagostanje človeštva po vsem svetu. Bila je ustanovljena na podlagi Rockefellerjevega gesla, da je naobrazba zdravilo za najtežje probleme človeštva.

Prva naloga te ustanove je bila, odstraniti ali vsaj omejiti vpliv epidemij v oddaljenih deželah, kjer je sicer civilizacija nabrala precej denarja, a se ni nimalo zmenila za nevolje ondostnega ljudstva. Zato je ustanova gradila bolnice, laboratorije, zdravstvene postaje, medicinske fakultete i. dr. Tako so delovali zlasti na Kitajskem ter v Srednji in Južni Ameriki. Rockefellerjeva ustanova je vodila uspešen boj z legarjem, malarijo, mrzlico in z drugimi zli te vrste.

Med vojno je vodila velikopotezno prehranjevalno akcijo v Belgiji, v Franciji veliko in uspešno kampanjo proti tuberkulozi, po vojni je posvetila vso pozornost higijenskim zavodom, šolanju medicincev v higijenskih zavodih inozemstva itd. Danes predstavlja Rockefellerjeva ustanova poleg Carneggijeve eno največjih človekoljubnih naprav sveta.

Nadaljnji sestavni del njegovega uspeha je Rockefellerjev osebni nazor o delu, sodelovanju in o poslanstvu mladega moža v življenju. Pri vsem tem misli Rockefeller samo moža, ki se hoče preriti kvišku, ki ne vidi v svojem poklicnem delu samo breme, ki ga je treba nositi, da živiš.

Če hoče mlad mož priti naprej — in sicer daleč naprej — mora podrobno proučevati svojo stroko in obvladati vse njene podrobnosti. Dela naj skrbno, natančno in marljivo. Naj vedno misli na bodočnost in se zaveda svojega stremljenja po osamosvojitvi. Naj ne pozabi, da mu bo šlo najboljše šele tedaj, ko bo samostojen.

Malo mladih mož se pripravlja za uresničenje teh stremljenj. Mnogi samo sanjarijo o tem, pozabljajoč da

tudi dotlej, dokler ne pride »tisto« ves-
liko, treba delati in se sistematično
pripravljati. Potem se privali vse na-
enkrat, nakopiči se toliko dela in skr-
bi, da ni časa za pripravljanje. Treba
je ali poznati problem in njegovo re-
šitev, ali pa iti v temo, eksperimenti-
rati in drago plačevati svoje izkušnje.

Mlad mož mora zadostovati same-
mu sebi. Nikar naj ne pričakuje, da
bo kdo drug delal njemu v prid. Za-
upa naj vase in se notranje vzgaja, da
bo sposoben, misleč delavec.

Najvažnejše za mladega moža, ki
vstopa v življenje, je — ustvariti si
kredit, t. j. dober glas, karakter. S te-
mi lastnostmi mora inspirirati popo-
lno zaupanje ljudi vase in v svoje spo-
sobnosti.

Danes slišiš na vseh koncih in kra-
jih tarnanje, češ, da ni prilike za tako
uveljavljanje, da je povsod vse polno
itd. To nikakor ne velja. Narobe: v
naših dneh imaš znatno več priložnos-
ti nego kdaj poprej. Po Rockefeller-
jevem mnenju je danes deset, dvajset
ugodnih priložnosti tam, kjer je bila v
njegovi mladosti ena. Takrat pa je bi-
lo tudi malo pripomočkov za doseg
takih ciljev. Z veliko težavo si dobil
posojilo za kako novo podjetje; v tem
pogledu je danes znatno boljše.

Na vprašanje, komu je prav za prav
hvaležen za uspeh s »Standard Oil«,
je Rockefeller odvrnil: »drugim«. Pri-
znava, da ni sam zgradil ogromnega
koncerna, marveč da so pri tem sode-
lovali mnogi ljudje. Ne veruje v ob-
stoj trgovskega genija, marveč v so-
delovanje močnih individualitet, so-
delovanje, ki se previdno in smotre-
no vodi z enega samega središča.

Rockefeller priznava, da ni nikdar
pustil, da bi mu poslovne zadeve zra-
sle čez glavo; svoj živi dan jim ni ho-
tel žrtvovati prosti čas in vse svoje
zanimanje. Pomiluje tiste poslovne
ljudi, ki jih opravi tako absorbirajo,
da ne mislijo in ne govore nič druge-
ga kot o »businessu«. Sploh ne ute-
ga ne živeti tako kot ljudje. Taki mož-
je so živi stroji, roboti.

O uspehu svojega življenjskega dela,
»Standard Oil Co.«, danes največje in
najboljše organizirane družbe na sve-
tu, o kateri trde, da je nje organiza-
cija izpeljana tako skrbno, da ji gre
mesto takoj za katoliško cerkvijo —
o tem uspehu govori zmerom v mno-
žini »mi«.

Pravi: Naš uspeh je bil ponajveč
omogočen s tem, da smo zbrali k delu
najboljše može, večče trgovanja, moč-
ne, aktivne osebnosti, ki so umele po-
tisniti v ozadje svoje osebne interese
in delati za skupen cilj — za zdravo
in prospešno podjetje.

In tu prihaja Rockefeller k teme-
ljem svojega uspeha: Ljudje, ne pa
stroji ali tovarniške naprave, tvorijo
organizacijo. Uspeh dosežejo zgolj
oni, ki bodo mogli fabricirati veliko
število dobrih izdelkov po nizkih ce-
nah. Zato je za podjetnika prvo in
poglavitno: ustvariti pri podjetju ta-
ko ozračje, da bodo namesčenci in de-
lavci delali z veseljem za skupni cilj.
Potrebna je več kot sama disciplina:
treba je dobrega duha!

★

Še nekaj je zanimivo: Kaj misli Ro-
ckefeller o bogastvu. Če je v njegovi
navzočnosti beseda o bogatih ljudeh,
se zdi, kakor da samega sebe ne šteje
k njim. Tudi tu se je osvobodil malo-
meščanskega vidika, stališča naglo
obogatelih ljudi, ki jim je premože-
nje cilj vseh ciljev. Zanj premoženje
nima realnega zmisla; zdi se mu, da
mu je le zaupano, da ž njim upravlja.
Bogastvo ne sme ostati v enih in istih
rokah, marveč mora nazaj med širo-
ke ljudske vrste, odkoder je prišlo.
Sam se dobro zaveda, kako težko je
pravično razdeliti sto milijonov dolar-
jev, zato je zbral okoli svoje »Rocke-
feller Foundation« najsposobnejše mo-
že Zedinjenih držav.

To so načela 90 letnega starca, ki ga
ni omamila slava, da je bil nekaj ča-
sa najbogatejši človek na svetu. Nje-
gova radodarna roka še vedno deli.
Samo chikaška univerza je prejela od
njega nad 30 milijonov dolarjev, leta
1918. pa je osnoval v spomin svoji že-
ni »Laura S. Rockefeller Memorial«,
dobrodelni sklad, ki znaša 75 milijon-
ov dolarjev. To mu je trajnejši spo-
menik od mogočne »Standard Oil
Company«.

Osušenje Sredozemskega morja

Izbrisati Sredozemsko morje s površja naše zemlje, je gotovo najbolj velikopotezen načrt, ki se je bil do danes porodil v človeških možganih. Pa vendar ni tako težko izvedljiv, kakor se morda vidi na prvi mah. Moderna tehnika je v zadnjih desetletjih strla že

Takšen bi bil zemljevid Sredozemskega morja po upadu vode za 200 m. Z osušenjem bi se pridobile nove kopnine, ki so na zemljevidu črno obrobljene. Črtkane cone označujejo predele afriških puščav, ki bi se namakale z morskovo vodo

marsikak trši oreh, in bi ji osušenje Sredozemskega morja — kakor je zamišljeno — ne delalo nikakih preglavic. Vsi načrti so že do vseh podrobnosti izvršeni in samo čakajo uresničenja. Čakajo ga, a najbrže ga nikoli ne bodo pričakali, zakaj njih smeli stvaritelj je prezrl nekatere ovire, ki jih po naših sedanjih pojmih ni moči premostiti in ne obiti. Denimo, da se Sredozemsko morje samo deloma osuši. Potem izgubi naša država vse izhode na morje. Jadransko morje bi prvo popolnoma izginilo. To je seveda nedopustno. Ni je na svetu države, ki bi hotela zamenjati izhod na morje, svoje »okno v svet« za nekaj kvadratnih kilometrov nove zemlje. S tem pa projektant ni računal in zaradi tega je njegovim genijalnim načrtom usojeno le papirnato življenje.

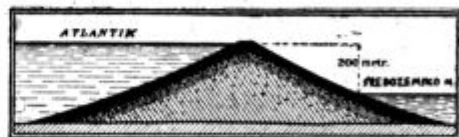
Ob mislih na Sredozemsko morje ne pride vsakemu človeku na misel veseljni potop. Monakovski arhitekt Hermann Soergel je menda prvi, ki ju je spravil v neko medsebojno zvezo. On pravi, da je bila gladina Sredozemskega morja pred 50.000 leti približno 1000 m nižje kakor danes. Skoro polovica površine, ki jo danes pokriva morje, je bila

takrat suha zemlja, rodovitna in naseljena, to se pravi zibelka pravicivilizacije sredozemja. Evropa, Afrika in Azija so tvorile takrat eno samo celino.

Potem je nastopila ledena doba z vsemi katastrofalnimi spremembami: z zamrznjenim Atlantskim oceanom in velikanskimi diluvialnimi poplavam. Takrat je Sredozemsko morje začelo naraščati. Milijoni kvadratnih kilometrov zemlje so zginili pod vodo, dokler morje ni dobilo oblike, ki jo je ohranilo do danes.

Hermann Soergel si je tedaj zadal nalogo, da s silami moderne tehnike preobrne tisočletno delo prirode, in sicer v dvojno dobroto zemljanov. Prvič bi nam podaril nove plodne zemlje, drugič pa bi ustvaril nov velikanski in neusahljiv vir energije.

Soergel namerava doseči to na zelo preprost način. Drugega ne bi bilo treba, ko Sredozemsko morje osamiti: zgraditi pri Gibraltarju, kjer ima dotok iz Atlantskega oceana ter pri Dardanelah in Suez, da se odloči od Črnega oziroma Rdečega morja. S tem bi se zmanjšal letni dotok vode iz Atlantskega oceana za 4144 kubičnih kilometrov, iz Črnega morja pa za 152 kubičnih kilometrov. Rek, ki izlivajo v Sredozemsko morje letno 1200 kubičnih km vode, seveda ne bi bilo moči ustaviti. To pa tudi ni potrebno, zakaj priroda bi vzlic temu opravila svoje. Ker bi se močno

Prečni prerez jezu pri Gibraltarju, ki naj bi ločil Atlantik od Sredozemskega morja

zmanjšal dotok vode, bi solnce, ki z izhlapevanjem posrka iz Sredozemskega morja več ko 4000 kubičnih kilometrov vode na leto, polagoma izpilo vso vodo v zaprti kotlini.

Osuševanje pa namerava Soergel pospeševati tudi na umetni način. Zgradil bi namreč mogočne prekope od morja v Afriko. Po njih bi se voda odtekala v slana tuniška jezera, tako imenovane šote, ki leže precej pod morsk

gladino in v katerih bi voda zaradi hude vročine, ki vlada v tistih krajih, zelo naglo izhlapevala. Na ta način bi se mimogrede pridobile tudi velikanske množine soli, a vrhu tega še zadosti vode za namakanje suhih afriških pokrajin. Ker bi voda v Sredozemskem morju vedno bolj upadala, bi se morali tudi ti prekopi neprestano poglobljati, vse do tle, dokler morje ne bi upadlo za 200 metrov. Naprej arhitekt ne računa. Pa tudi ne pove, koliko časa bi preteklo do tega stanja. No, na nekaj desetletij je vsekakor treba računati, zakaj s samim izhlapevanjem bi voda upadla komaj za kaka 2 m na leto. Bodi že tako ali drugače, ko bi morje padlo na to nižino, bi vstalo iz vode za kakih 600 tisoč kvadratnih kilometrov nove zemlje, večina ob sedanjih obrežjih in otokih. Preliva med Italijo in Sicilijo ter med Sicilijo in Afriko bi izginila. Nastala bi kopnina med Srednjo Evropo in Afriko. Pridobljena zemlja bi bila silno rodovitna in bi lahko preživljala na milijone kolonistov.

Da bi se preprečilo nadaljnjo upadanje Sredozemskega morja, bi bilo pozneje treba puščati vanj vedno nekaj vode iz Atlantskega oceana in iz Črnega morja. Ta voda, ki bi morala padati 200 m globoko, bi lahko proizvajala velikanske množine električne energije. V ta namen bi se zgradili pri Gibraltarju in Galipoliju v Dardanelah dve veliki vodno-električni centrali, ki bi proizvajali za 167 milijonov konjskih sil električnega toka. Razen teh dveh pa bi se zgradile elektrarne tudi na izlivih vseh večjih rek, zakaj tudi tam bi nastali velikanski slapovi.

Zanimivo je poglavje stroškov za uresničenje tega velikanskega načrta. Jez pri Gibraltarju bi veljal 280 milijard dinarjev, električne naprave pa 42 milijard. Jezova v Dardanelah in Suesu tudi 42 milijard, a za odvajanje vode v Saharo bi se potrošilo 56 milijard. Skupaj tedaj 420 milijard dinarjev.

Vsota je sicer velikanska, pa vzlic temu dosegljiva, ako bi prispevale vse države, ki bi imele koristi od osušenja. Tehnična plat načrta se Soergelu ne zdi prav nič težka. Pravi, da ni, nemogoče zgraditi nekaj kilometrov dolge jezove, ko imamo že danes mnogo takih, ki merijo po nekaj 100 metrov v dolžino. Mogoče? Toda Giblartarska ožina je na najožjem mestu celih 14 km široka. Poleg tega pa gre za obvladanje pre-

cejšnjih višin. Najvišja doslej zgrajena dolinska pregrada je visoka 110 m. Gibraltarški jez pa bi moral imeti ponekod 320 m višine. Soergel se dobro zaveda, da to niso mačje solze, vzlic temu pa je moral iz tehničnih razlogov še spremeniti prvotni načrt in zasnovati jez tam, kjer je Gibraltar najširši. Za zgradbo gibraltarskega jezua bi se ne porabila nič manj ko 10 milijard kubičnih metrov stavbnega materiala, zakaj jez mora biti pri vrhu 50 m, ob vznožju pa cela 2 km širok.

Utopija?

Jasno je, da znanstveni in tehnični svet Soergelovega titanskega načrta ni mogel sprejeti brez kritike. Ena sama glava nikoli ne more sama obvladati tako velikega načrta. Sem pa tja se rade vrinejo napake, ki se vidijo malenkostne, pa so vendar mnogokrat odločilne v celotnem načrtu. Tehniki v prvi vrsti napadajo gibraltarski jez, češ, da je po Soergelovih načrtih neizvedljiv. Tukaj namreč ne gre za nasip, ki se navadno gradi na ta način, da se mečejo v morje skale druga vrh druge, dokler se nasip ne pomoli iz vode. Tak nasip je dovolj trden, da le kljubuje valovom; drugega pritiska mu ni treba vzdržati, zakaj voda ga enakomerno obliva in tišči z obeh strani. V Gibraltarju pa gre za nekako dolinsko pregrado, na katero z ene strani tišče ogromne vodne mase Oceana, dočim z druge strani ni skoro nobenega protipritiska, ker je gladina Sredozemskega morja za celih 200 m nižja od gladine Oceana. Nemogoče je zgraditi nasip, ki bi pri tolikšni dolžini vzdržal velikanski pritisk, ne da bi voda na vseh koncih in krajih uhajala skozenj. Samo jez iz gostega betona bi mogel kljubovati Oceanu, toda z betonom 200 m globoko v morju ni moči zidati. S potapljači se danes lahko dela kvečjemu 40 m pod vodno gladino. Poleg tega je treba upoštevati, da je v gibraltarski ožini vedno zelo močan morski tok, ki bi močno nagajal pri dehu.

Pa denimo, da bi se Soergelov načrt navzlic vsem težavam vendarle izvršil. Kaj bi v tem primeru postalo iz vseh sredozemskih pristanišč? Domala vsa bi postala neuporabna, zakaj od novega morja bi jih ločil širok pas nove zemlje. Končno pa je treba računati tudi z vsakovrstnimi geološkimi spremembami v

obmorskih deželah. Bog ve, kako bi prenesla upadanje vode rahla nestabilna obrežja, ki jih sedaj mnogokje samo pritisk morja še drži pokonci. Vsekakor je treba računati z močnimi potresi zlasti v vulkanskih krajih Italije na otokov.

Kakor vidimo, nam znanost in tehnika puščata le malo nade v uresničenje genialnega Soergelovega načrta. Ali ideje, ki za današnje pojme vsebuje mnogo, premnogo Jules-Verneove fantazije, vendarle ne kaže že danes obsojati na smrt.

(Po razpravi v reviji »Je sais tout«.)

M. Č.—A.

Muslimanska žena

III.

V javnem življenju

Že s samim dejstvom, da ima muslimanska žena popolno, zakonito zaščito, pravico posedovanja in prostega razpolaganja s svojim imetjem in da se lahtko — enako kot mož — poslužuje vseh bonitet državnih zakonov, lahko dokažemo, da je družabni položaj muslimanske žene ugoden. Žena, ki je bila z islamom povzdignjena visoko nad prejšnji ponižujoči položaj, je ustvarila v javnem življenju neprekosljiva znanstvena in umetniška dela. Muslimanska žena se je uveljavila v krogu svoje kulture kot učenjak, politik in celo kot vojak: v muslimanskih deželah ne obstoji niti en feminističen pokret, ker ni potreben, zakaj če žena hoče, lahko uživa iste pravice kot moški. Od njene individualnosti in okolja zavisí, ali in v koliko se bo posluževala teh pravic. Da bolj osvetlim visok družabni položaj muslimanske žene in vpliv, ki ga je imela v islamskem svetu na javno življenje, naj navedem nekaj primerov od samega začetka islama do danes.

Zgodovinski razvoj muslimanske žene ima štiri razdobja:

1. Dobo Mohameda in prvih kalifov do Omejevića.
2. Dobo od Omejevića do padca bagdadskega kalifa.
3. Turško dobo.
4. Sedanji čas.

Prvo dobo označuje vzorna skrb za rodbino, hkrati pa velika volja in nagib k znanosti in umetnosti. Žene same drže in obiskujejo javna predavanja in podučujejo svoje otroke brez vsakršne pomoči. V tem času se največ goje znanost, pravo in bogoslovje.

Hazreti Fatima, hči Mohamedova in žena četrtega kalifa Hazreti Alije, je

imela javne pridige za moške in ženske.

Po Mula Tathulahu je imel drugi kalif, mogočni Hazreti Omer pridigo v džamiji in je med drugim dejal, da se pri sklepanju zakona mož ne bi smel brezpogojno obvezati, da dá ženi v primeru razporeke odškodnino. Tedaj vstane neka žena in reče: »Car vernik, nimate pravice, da nam jemljete to, kar sta nam dala Bog in njegov poslanec« (Mohamed). Smelost te žene je mogočnega Omerja presenetila in je res popustil.

V **drugem** razdobju je bila muslimanska žena še bolj razvita. Bavila se je z vsemi znanstvenimi panogami, imela v šolah predavanja in je sploh uspešno tekmovala z moškim.

Sukejna (Mohamedova pravnućkinja in hči imama Husejna) je bila vodilna žena svojega časa. Imela je velik političen vpliv in je dajala ton vsemu družabnemu življenju tega časa. Čeprav po rodu iz plemena Hašimidov, ki so bili nasprotniki vladajoče dinastije, si je vendar pridobila po zaslugi svoje bistre inteligence in ugleda velik vpliv tudi na dvoru kalifa Velida.

Umi Selama (žena prvega kalifa iz dinastije Abasovičev Ebn-el Ebasa) je imela neomejen vpliv na vse sklepe in odločitve v državnih zadevah svojega moža.

Hajzeran, druga cesarica, je takisto odločno vplivala na potek državnih zadev in na sklepe svojega moža kalifa Mehdiha. Večina zaslug, ki se pripisujejo modremu Mehdihi, so delo njegove žene. Na svojem cesarskem dvoru je sprejemala razne učenjake in pesnike. Ta velika žena je bila mati tudi v Evropi dobro znanega bagdadskega kalifa Harun-el Rašida.

Zubejka, žena kalifa Haruna-el-Rašida (junakinja iz »1001 noči«) je jela takoj po poroki zbirati okoli sebe učenjake in pesnike. Najbolj pa je podpirala glasbo in poezijo. Njena zasluga je, da je dobila prestolnica Bagdad tak bleisk in sijaj; ta žena z velikim okusom in kulturo je zgradila Karavanansaraj (zavetišče revnih popotnikov in tujcev), javna kopališča za reveže, več velikih džamij, mnogo šol in znatno število vodovodov ne samo v Bagdadu, ampak tudi v mnogih drugih mestih širnega Harunovega carstva. Povsod je zidala nove, zlasti pa popravljala stare palače. Še danes je v Meki vodovod, ki ga je ona zgradila: imenuje se »Ajni Zubejka«, kar pomeni: »bister vrelec kakor Zubejkin oči«.

Abasa, mnogo opevana sestra kalifa Haruna-el-Rašida, je stalno spremljala svojega brata na vseh službenih posvetovanjih in je zelo vplivala na politiko cesarstva.

Katrunnida, žena kalifa Murtedada I., je osnovala na svojem dvoru »Društvo ljubitelj knjizevnosti, znanosti in umetnosti«. Bila je to zapravo nekaka akademija. Po soprogovni smrti in za časa sinove mladostnosti je vodila ta žena upravo cesarstva. Predsedovala je državnemu zakonodajnemu svetu in sodnemu tribunalu. Sama je vodila resort ministrstva zunanjih del. Leta 918. je osnovala javno bolnico (ki je Evropa takrat še ni imela!) in je trošila za njo 700 dukatov na leto. Za njenih časov je kalifat prvokrat prešel v ženske roke. Velika cesarica Katrunnida je dajala vsak petek avdijence in je sama odlo-

čevala o prošnjah in priložbah, prav tako je sama podpisovala ministrske odloke, izdajala v svojem imenu zakone in naredbe. (To ženo je posebno dobro opisal zgodovinar Šujuti v 16. stoletju).

Fahrunnisa je bila profesorica in je predavala literaturo na bagdaskih šolah v času, ko je bila v zapadni Evropi vsa prosveta v rokah menihov. Ummul Hair Fatima in Ummul Ibrahimel Erdani sta predavali bogoslovje moškim in ženskim slušateljem. Sejidi Nofiza je bila učiteljica velikemu učenjaku in imamu Šafiji, ki ima danes preko 140 milijonov sledbenikov. Emin Asim pripoveduje v lastnem življenjepisu, da sta mu mati in sestra pomagali z orožjem v roki proti križarjem. Dve sestri kalifa Mensura sta se tudi bojevali preoblečeni v moško obleko v bojih z Bizantinci. Hatidža, žena znamenitega junaka Salahudina, nazvana »Sejdetul-Šam (gospodarica Sirije), je osnovala mnoge šole in kolegije; neka taka šola obstoji še danes v Damasku in nosi njeno ime. Turhan-Katun, žena drugega kalifa iz dinastije Seldžukovičev, je samostojno vladala svoje prncipate, kjer je imela tudi posebne ministre.

Žena Atabega Saada, tudi Turkanhanum, je po moževi smrti samostojno vladala državo in posebno pospeševala znanost in umetnost. Alma Hatun, tudi iz rodbine Atabegov, je samostojno vladala v mestu Širam. Tudi ta žena je bila velika prijateljica znanosti in umetnosti in je vodila na svojem dvoru svobodno akademijo s filozofskimi in bogoslovnimi razpravami.

Primerjava med Ameriko in Rusijo

Bivši nemški minister dr. Koch-Weser je prepotoval nedavno Zedinjene države ameriške in sovjetsko Rusijo in je strnil svoja zanimiva opažanja v naslednje primerjave:

Obe deželi sta neskončno različni že po svojih vnanjih formah. V Metropolitanskem gledališču v Newyorku vidiš zadovoljne gladke obraze v vsakem oziru zadoščenih svetovljanov; ljudje so oblečeni v mednarodno veljavne družabne obleke. V ruski državni operi vidiš raztresena in zdelana obličja venomer tulčajočih ljudi v ruskih narodnih oblekah. V Ameriki prihaja znatno bolj do izraza množica, v Rusiji posamezni-

ki (individuji). Na javnih zborovanjih v Rusiji sliši ognjevite prasketajoče govore, v Ameriki pa občutiš, da je predavanje enakomerno in mirno, le kdaj pa kdaj ga prekine humor ali posmeh. V razgovoru in v družbi Rusi po znanju in konverzacijskem talentu znatno prekašajo suhoparno stvarne Američane. Toda slika se takoj izpremeni, ko je treba besedo izpremeniti v dejanje. Pri delu Američan znatno prekaša Rusi: ima več moči, optimizma, odločnosti in zaupanja v cilj. Rus se izgublja v idejnem bogastvu in fantaziji.

V Ameriki je pglavitni cilj največje večine prebivalstva: zaslužiti kar naj-

več denarja. Toda ne v tem smislu, da bi človek nagrabil veliko denarja in potem čepeel na njem. Denar se izdaja tako lahko kakor se lahko zasluži. Pridobivanje denarja je možu neke vrste zabava, zakaj že Nietzsche je dejal: »V vsakem moškem tiči otrok in otrok se rad igra.« V Rusiji ima denar nemara še večjo vlogo nego v Ameriki. Z denarjem lahko dobiš vse, kar hočeš, brez denarja ničesar. Toda v Rusiji ti je zabranjeno, da si zaslužiš več denarja. Kdor ima denar ali si ga ume zaslužiti, postane kaj hitro sumljiv in je z eno nogo že v zaporu.

Pod komunističnim sistemom ne pride gospodarstvo naprej in tudi ne more priti. Meni je bilo vsekakor neumljivo, kako je mogel Marx v isti sapi oznanjati komunizem in materijalizem. Komunizem bi utegnil obstajati le ob skrajnem idealizmu. Izvzemši najvišjo plast današnje ruske družbe, ki najde v oblasti in moči zadosti nadomestila za denar, je iskanje dobička, gmotnih koristi, ostalo slej ko prej gibalno ruske družbe. Nekateri činitelji najdejo še vedno dovolj lukenj, skozi katere prepletejo niti svojega dobičkarstva. Ker ni konkurence, je pač majhna skrb, povišati prodajno ceno izdelanega blaga; ker pa se v Rusiji izdelujejo zgolj najnujnejše potrebščine, se ne more nihče izogniti draginji, ker potrebščino moraš kupiti, naj bo cena taka ali taka.

Ameriški gospodarski razvoj me ni tako navdušil, da bi bil občudoval ameriškega človeka. Dežela ima petnajstino prebivalstva vsega sveta, zato pa 50 odst. vsega bakra, 65 odst. jekla in 55 odst. bombaževine vsega sveta. Podobno je z drugimi produkti. Kdor ima v dobri zemlji 100 dreves, dasi ima prostora za 500, ne sme biti ponosen, da mu uspevajo.

Zelo različna je struktura prebivalstva v obeh deželah. V Ameriki bi hoteli napraviti iz vsakega človeka meščana (buržuja), v Rusiji pa bi radi zbrisali s sveta poslednjega meščana. V Ameriki stremi vse navzgor, v Rusiji pa naj bi šlo to, kar je bilo zgoraj, dol in obratno. Buržuja so v Rusiji, kakor se radi pohvalijo, »spodili iz njegovih gnezdišč«. Ni ga več. Vzlic temu je prav za prav ves boj v Rusiji naperjen zoper buržuje. On je tista basnoslovna žival, ki brez nje ne bi mogla obstajati službena propaganda in politika. Najbližji je meščanu zapadno-evropskega tipa stro-

kovni delavec. Ima spodobne mezde, neko stalnost in sigurnost svoje eksistence, ki se mu ne more zlahka odpovedati, v primeru brezposelnosti dobiva podporo, zasigurana mu je nižja najemnina in popusti v gledališčih, v palačah bivših aristokratov in bogatašev pa ima svoje delavske klube. Delavstvo izven tega kroga pa je jaden proletarijat, ki trpi strahotno pomanjkanje in živi v popolni negotovosti; zanj ne skrbi nihče. Zapuščeni otroci, »ptički brez gnezda«, so samo ena plast tega dela ruske družbe. Tudi v Ameriki so takisto brezobzirni nasproti proletarijatu, ki nima več moči, da bi se bil povzpел višje. Prav za prav obstoji v obeh deželah nekaka aristokracija tudi med delavstvom samim. Član komunistične stranke v Rusiji je neke vrste aristokrat. Ruska komunistična stranka se ne da primerjati z zapadnimi političnimi strankami. Le-te si pridobivajo svoje pristaše z agitacijo, dočim boljševiška stranka izbira med delavci take, ki jih spozna vredne, da postajejo njeni člani in pri novo sprejetem članu strogo opazuje način njegovega življenja in njegovo politično stališče. V tej veliki državi ni mnogo več kot milijon komunistov. Le-ti pa so kakor bratovščina ali tovarštvo. Združila jih je skupna ideja, ki so jo povzdignili nasproti indolentni ali sovražni večini. Ideja jih drži še danes, čeprav so se njeni preroki, ki so se dali celo križati za njo, povzpeli do visokih državnikov, ki danes rajši križajo druge nego da bi sami trpeli za idejo. Oblast si delijo z neizogibno birokracijo (uradništvom), tako zvanim aparatom. Brez trenja ne gre; Trockij je silno ostro ožigosal vsemogočnost te birokracije. Vprašanje je, ali bo današnjim oblastnikom nove Rusije, ki so med vojno in revolucijo silno veliko delali in ki tudi danes opravljajo ogromno delo, uspelo vzgojiti polnovreden in pripraven naraščaj.

Da pa v Rusiji še vedno obstoji komunističen sistem, si lahko razlagamo z dejstvom, da nasproti nekaj milijonom industrijskih delavcev stoji 120 milijonov kmetov. Le-ti dobivajo za svoje pridelke tretjino svetovne cene, plačujejo pa državi trojno svetovno ceno za svoje potrebščine ter so davčno obremenjeni z 20 odst. svojih dohodkov. Današnji komunisti živijo natanko tako od kmetov in njihovega dela, kakor so v srednjem veku zidali gradove in samo-

stane, iz póta kmetov, ki so se hranili z ohrovtovo juho in se oblačili v cunje, ali kakor so carji vzdrževali svoj razkošni dvor izključno za ceno kmečkega dela in bede. Ruski gospodarski sistem je največji eksploatacijski (izkoriščevalni) sistem na svetu. Komunistično gospodarstvo bo obstajalo toliko časa, dokler se da kmet izkoriščati. Dvom, ali bo to trajalo v neskončnost, je dopuščen že zbog tega, ker je danes kmet ob istem času izkoriščan in prosvetljen. Samo eno izmed tega lahko traja vedno, oboje ne. Danes si težko mislimo revolucijo, ki bi nastala iz gospodarskih razmer ruskih kmetov. Kljub vsem eksperimentom jim je ostalo zasebno imetje; kmet dela vendar le za svojo mošnjo. Nič za to, da se delo izvršuje na zadrugi podlagi; to kmeta sili, da se prilagodi novemu ritmu organiziranega gospodarstva. Ne škoduje tudi to, da je prodaja pridelkov v državnih rokah. Pomenljiv pa je boj zoper kulake, ki si pod njimi tujci navadno zamišljajo velike kmete. To pa je napačno. Ker se zemlja vsako četrto leto znova razdeli, ne more biti besede o velikih kmetih v našem smislu. Kulák je oni kmet, ki si je z lastno pridnostjo pomnožil število živine in napravil boljše, lepšo hišo in nabavil stroje, ki jih nima vsak kmetovalec. V času, ko je revolucija tehnična, zavisna od prometnih zvez in orožja, je v Rusiji kmečka revolucija še za dolgo dobo nemogoča.

Aktivna postavka v sovjetski politiki je reševanje narodnostnega vprašanja. Ruska država ne šteje nič manj kot 165 narodov; vedno več jih dobiva v sovjetski zvezi avtonomne republike. Seveda, to avtonomijo znatno omejuje vsemogoča državna policija (prej ČEKA, sedaj GPU), ki ima povsod zadnjo besedo. Omejuje jo nadalje še to, da v notranjosti Rusije ležeče republike niso udeležene pri monopolu vnane trgovine. Vzlic temu lahko trdimo, da daje sedanja ureditev starim in prebujajočim se narodom Rusije samozavest in zadovoljstvo. Kulturna uprava v teh novih republikah ni menda nič slabša niti boljša nego v sami velikoruski republiki. Tudi nemške naselbine imajo lastne republike; na kubanskem ozemlju sem bil sam navzoč pri rojstvu take republike, vendar nisem bil opazil nič preveč navdušenja. Ruski Nemec se ne počuti dobro pod sedanjim režimom; predvsem je zoper to, da državni nered posega v red

njegovega zasebnega in občinskega gospodarstva. Če kolektivno kmetijstvo koristi ruskemu kmetu, ker ga sili, da delo, ki bi ga bil sicer opravil šele po jutrišnjem, izvrši že danes, ne moremo reči, da bi koristilo nemškemu kmetu, ki je navajen, da delo že danes opravi. Razdelitev zemljišč je nemškega kolonista zelo ogorčila.

Če primerjamo rusko reševanje narodnostnega vprašanja z ameriškim, tedaj je Amerika dežela rasnega mešanja. Le spomnimo se, kako hitro je Amerika absorbirala francoske naselbine od Mississippija tja do velikih jezer. Pomislimo nadalje, koliko nemške krvi je že izgubilo zavest svoje pripadnosti k nemštvu. Tam pa, kjer zaradi rasnih razlik ni mogoče rešiti narodnostnega vprašanja z rasnim mešanjem, Amerika takoj odreče. Čedalje bolj samozavestno zahteva črnc, da ga Amerika upošteva pri vodstvu države. Zamislimo si, da bi se bil uveljavil v Ameriki proporcionalni volilni sistem, kakor ga ima Nemčija. 10% članov kongresa bi imela stranka črncev! Podobno je z vprašanjem kitajskih naseljencev v Ameriki, ki se prekanjeno vtihotaplja v Zedinjene države in postajajo ameriški meščani. Pri mojem predavanju na vseučilišču v San Franciscu je sedelo med slušatelji več kot 40 Kitajcev. Njihova močno razvita ukaželjnost in lahkota, s katero si prisvajajo znanje, preseneča vse profesorje. Statistiki računajo, da utegnejo črnci in Kitajci doseči v enem stoletju v Zedinjenih državah ameriških nevarno večino nad belci, ker se silno množe, dočim si belopolti ljudje čedalje bolj prisvajajo sistem dveh otrok. To je tem bolj opasno, ker je dotok evropskih izseljencev zelo omejen. Nihče si ne more zamisliti socialno strukturo Amerike, v kateri bodo čez dobrih trideset let opravljali vsa nižja dela namestu dosedanjih priseljencev sinovi ameriških državljanov.

V Rusiji vlada samopašna cenzura, ki priznava samo komunistično mišljenje, nasproti zapadnoevropskim idejam pa je tako nasilna, da se ne more primerjati z nobeno cerkveno inkvizicijo, kamoli s proslulo caristično cenzuro. Potovanje iz Rusije je silno otežkočeno, zlasti še onim, ki se boljševiški policiji ne vidijo preveč zanesljivi; zato ne morejo spoznati zapadne Evrope z lastnimi opazovanji in verujejo ali ne verujejo v to, kar poroča komunistični tisk, ki ne

pozna druge resnice od svoje lastne. Enostransko oboževanje tehnike, ki ji mora služiti vsa znanost, okrneva pola-

goma zanimanje za dušiove vede. Rusija je danes na poti, da se izloči iz evropskega civilizacijskega občestva.

Svirajoče žuželke

Pojem godbe se je v dobi jazzbanda bistveno razširil; v svojih izrastkih go-tovo po krivici. Toda klepajoči, kujo-či, sikajoči, rožljajoči, bučeči, hreščeči in brneči šumi nam danes niso več nič nenavadnega. Zato smemo pač tudi pri žuželkah — cum grano salis — govo-riti o »godbi«, tem bolj, ker proizva-

da glasove žuželk bi v prosti prirodi prav tako težko pogrešali, čeprav se tega tako ne zavedamo. Da, rekli bi celo, da je za pomladansko petje ptic, ki se mu pridružuje melodični »gri, gri, gri«¹ božjih volekov, cvrčanje tisočev in desetisočev koblic in skržatov v poznem poletju in jeseni nekaj, če-
prav morda samo zasilni nadomestek.

V solnčnem poletnem dnevu je na bohotnem travniku vse ozračje polno brnenja in cvrčanja. Nekateri ga za-
znajo le mimogrede, a če ga zavedno poslušamo, nam postane malone izraz migljajoče opoldanske vročine. Povzro-
čiteljica tega cvrčanja je majhna kobi-
lica metriopectera roeselii Hgb., tako na-
zvana po slovečem raziskovalcu žuželk Roeselu v. Rosenhofu. Nešteti samci pojo tu svoje ljubavne pesmi. Prej smo že omenili pomladno petje polj-
skega murna; toda njegov čisto slično cvrčeči bratranec ščurek nas s svojim neprestanim monotonim petjem uteg-
ne razjeziti do blaznosti.

Vsak otrok pozna male koblice, ki poleti poskakujejo pred nami in mar-
no pojo svojo pesemco, ali pa veliko zeleno koblico tettigonio viridissimo, ki na drevesih in grmih neprestano proizvaja neki šum, napol žagajoč na-
pol sikajoč. Če gremo delj proti jugu, na primer v gornjo Italijo, se krog teh »muzikantov«² še bolj razširi. Tu naletimo že na velike pojoče skržate, zastopnike druge glavne skupine svira-
jočih žuželk. Če se poleti peljemo po dolini Adiže od Bozna do Verone, prekriči cvrčanje tisočev skržatov, ki žive v trtnih nasadih, pogosto celo drdranje vlaka. V toplih poletnih no-
čeh se tam kaj ljubko oglašja nad vse melodično cvrčanje »vinskega črička«³ (occantus pellucens scop.).

V teh vrsticah hočemo pokramljati samo o že omenjenih glavnih »muzi-
kantih«⁴ med žuželkami: o tako zvanih »ravnokrilcih«, h katerim spadajo med drugimi tudi koblice in murni, in o kljunatih žuželkah, h katerim štejemo skržate in stenice. Omenimo pa naj vsaj, da so tudi med hrošči, metulji,

*Južnoafriška poljska koblica »bula«. Na vsaki strani zelo nabreklih ozad-
ka je po ena letvica za proizvajanje
cvrčečih glasov*

jajo mnoge žuželke, kakor n. pr. mur-
ni, razen navedenih glasov tudi blago-
doneče glasove.

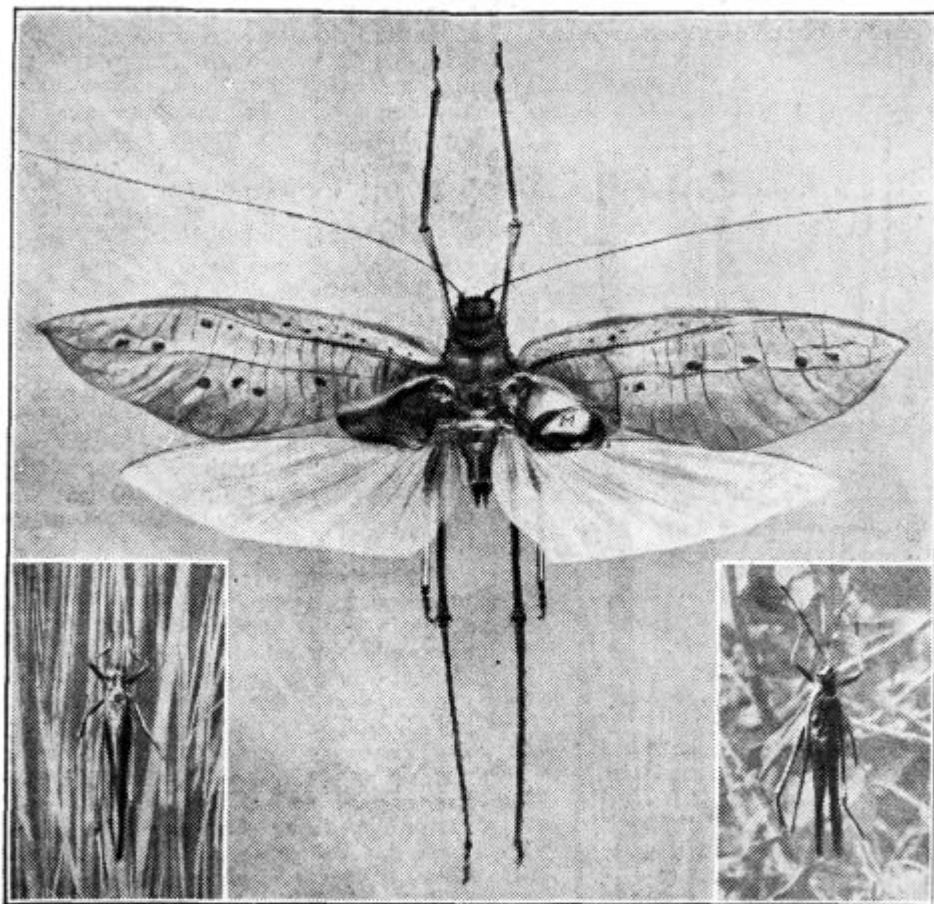
Sicer ta godba za človeka gotovo nima tistega estetičnega pomena kakor petje naših ptičev-pevcev, brez katerih si pomladi niti misliti ne moremo. To-

čebelam in drugim žuželkam nekatere vrste, ki proizvajajo posamezne glasove in šume, ne da bi sicer umele svoje klepajoče, krcajoče, žvižgajoče ali brenčeče glasove zlagati v »kitice«.

Vzroki za izražanje glasov so različni. Mnogokrat so ti glasovi samo izraz strahu, bojazni ali pa strašitve. V glavnem pa igrajo vlogo seksualni moment: z glasovi se spola laglje najdeta.

petelinu. Kdor pozna pesmice naših domačih vrst — treba je le nekoliko vaje, pa jih spoznaš po načinu cvrčanja — bo iz stalnega menjavanja ritma razločno in jasno čul samčjevo razburjenje.

Če hočeš svirati, moraš imeti glas ali vsaj instrument. Žuželke imajo na razpolago samo »instrumente«. Njih mnogoterost je v resnici presenetljiva;

Največja kobilica na svetu (indomalajska macrolyristes imperator) z opno M na desnem prednjem krilu. Na levi: zelena kobilica v mirnem stanju. Na desni: ista kobilica z lahno razkrcenimi krili pri cvrčanju

Toča pri najbolj vnetih muzikantih, pri kobilicah, ščurkih in skržatih igra vlogo še nekaj drugega, kar kaže že to, da ima z neznatnimi izjemami samo samec stridulacijski organ (organ za cvrčanje): ti glasovi samico spolno razdražijo. Nič težko ni zunaj opazovati, kako samci kobilic pojo samicam in pri tem plešejo okoli njih: saj je to skoro prav tako kakor pri divjem

ne nazadnje po tem, da se v marsičem sklada z našo tehniko umetnega ustvarjanja glasov.

Tako služi vsej skupini kobilic, h katerim spada tudi največja svirajoča žuželka na svetu indomalajska macrolyristis imperator voll., zvočna membrana. Ta kakor steklo jasna membrana (opna) leži na početku desnega prednjega krila in je razpeta med be-

limf svitki, od katerih ima eden oster rob. Levo prednje krilo ima na opni odgovarjajočem mestu nekaj ščit, ki nosi na spodnji ploskvi »letvico za cvrčanje«. V mirovanju pokrije ščit levega prednjega krila zvočno opno. Pri »cvrčanju« se krili ritmično nekoliko razkrcita, pri čemer se ostri rob svitka zvočne opne osmukne ob letvico: opna jame valovati in povzroča glasove. Nekaj sličnega je pri murmu, samo da so tu prednja krila malo ne do tri četrtnine celokupnega površja pretvorjena v opno. Nastali glasovi so zato čisto druge narave, polni in blago doneči nasproti bolj brezvočnim šumom kobilic. Čisto drugače pa ravna poljske kobilice. Tudi pri njih zvone prednja krila, samo da opne niso lokalizirane. Samci nekaterih tudi pri nas znanih vrst poljskih kobilic zbude, kadar vzlete, glasne klopočče šume; najbrže izvira to iz tega, da udarjajo močne žile zadnjih kril ob zadnje no-

ge. Pri skržatih deluje napihnjena zadnjica kot rezonančno dno.

Diskretnejše glasove kakor vsiljivi skržati proizvajajo nekatere vrste stenice. Najbolj čudni med njimi so pač tako zvani »podvodni muzikanti«. Njih cvrčanje slišimo na prostem razločno iz krnic. To je tem bolj čudno, ker so te žuželke zelo majhne; nekatere merijo jedva 1 mm.

To je le nekaj primerov iz skupine kakih 50.000 različnih vrst kobilic in skržatov, kar jih premore naša zemlja. Najglasnejši med vsemi so skržati: Haeckel in drugi prirodnoslovci zatrjujejo, da jih je moči z ladje slišati že kilometer pred obalo. Tako glasne eksemplarje nahajamo v splošnem le v vročih pasovih, kjer je tudi sicer organsko življenje najbolj razvito; tam se spaja z drugimi glasovi pragozda bučanje žuželk v mogočno prirodno simfonijo.

(Po dr. W. Rammeju v »Korallee«)

Iz zgodovine šahovske igre

Marsikdo med našimi čitatelji je vnet igralec šaha, vendar nima časa, prilike ali volje, da bi se zanimal za izvor te najbolj kraljevske in duševne med igrami. Tem veljajo naslednje vrstice.

Jose Raol Capablanca,
eden najznamenitejših šahistov.

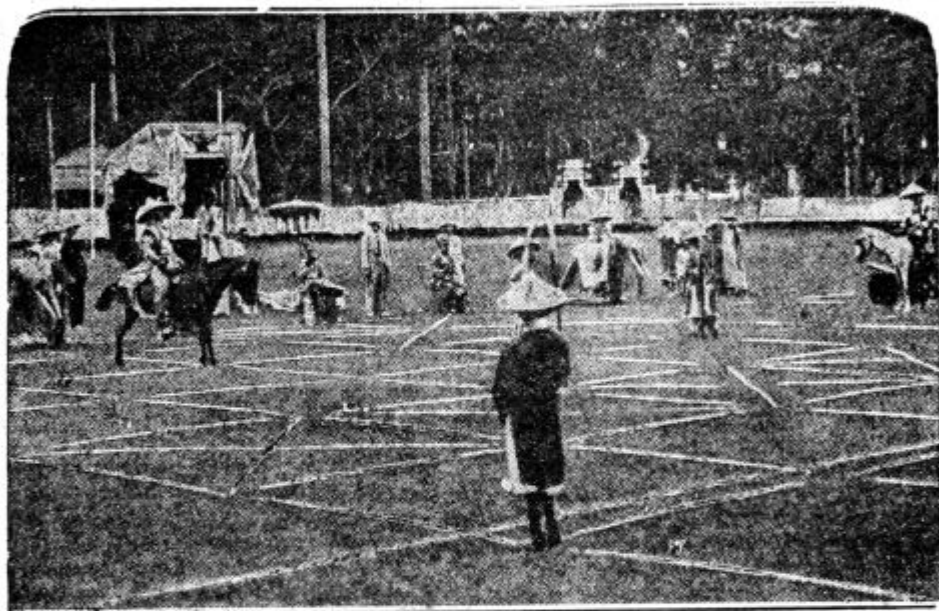
Šah je bil prvotno bojna igra in njegovega postanka nam je iskati, kakor govore jezikovni razlogi, v Indiji. Od tam je prešel v 6. stoletju po Kristusu v Perzijo, iz Perzije k Arabcem in Arabci so ga presadili v 8. stoletju na Španko. odkoder se je polagoma razširil preko vse ostale Evrope. O tem pa nam poročajo neovrgljivo šele dokumenti iz 12. stoletja. Trditev, da je že Karel Veliki igral šah, se je namreč izkazala za bajko. Grof Frankensteinški je zapustil leta 1180. svojim dedičem »tri šahovnice s slonokoščenimi liki«. Od tedaj so dokumenti o tej igri vedno številnejši in v njih se še dolgo časa in prav odločno odraža arabski vpliv, tako n. pr. v šahovski terminologiji, ki jo je izdal neki Glalensis v 13. stoletju v Parizu.

Že tedaj so večinoma igrali še dandanes običajno igro na 8 krat 8 poljih, kakor so jo skoraj v isti obliki izumili pred poldrugim tisočletjem v Indiji. Razne pavrste kakor četvorni šah, kurirski šah, veliki šah, okrogli šah so ostale muhe stoletnice, če že ne enodnevnice.

Kar se tiče posameznih likov (kamnov, figur), v Orientu niso poznali kraljice (dame), saj ženske niso bile tam nikoli v velikih časteh, temveč je ta fi-

gura predstavljala vojskovodjo ali vezirja. Da so Evropci potem le uvedli kraljico, je imelo svoj poseben vzrok, o katerem nam poroča avtor velike in redke šahovske knjige »Šah ali kraljevska igra« Selenus I. 1616. Tam pravi, da so jo uvedli »zato, ker podžigajo ženske srca vojščakom« in pa »zato, ker nima po kralju nobena oseba tako visoke časti kakor kraljica«. Beseda »dama« je bila prvotno vljudnostna nagovorna oblika provensalskih vitezov napram žen-

okrog, šahovsko delo Alfonza X. iz leta 1282. in latinsko-pikardsko šahovsko delo Nikolaja Svetonikolajskega, ki so ga proučevali v Evropi skoraj 300 let. Najstarejše ohranjeno angleško delo o šahu je izšlo l. 1610. Nemško Selonovo delo smo že omenili. V tej knjigi najdemo med drugim kartel (igralska pravila) za šah na cesarskem dvoru. Današnji pat se tam imenuje tavola, razen tega pozna Selenus še tako imenovano robado z istim učinkom: »Če oropaš kralja vseh nje-

Indokinanci igrajo šah na prostem

skami. Tekachi so se prej imenovali strelci, svetovalci, škofi (zato jih še dandanes v diagramih predstavlja škofovska kapa); skakači (konji) so bili vitezi, jezdec. Stolpovi (trdnjavi) je še dolgo ostal arabski naziv rok, roš, od tod rošada. Pred l. 1525. jih na Zapadu niso poznali pod imenom stolpov. Kmetje so se imenovali vojaki, pešci.

Šahovski problemi se iz časov starih Indov do danes skoraj niso spremenili. Resnica je n. pr., da navaja že Arabec Ibn Alnadin l. 987. šest avtorjev šahovskih knjig, med katerimi sta obravnavala dva samo končne igre. Sploh so se v prejšnjih časih veliko bolj bavili s šahovskimi nalogami, nego si navadno mislimo. Med velikimi deli navedimo samo arabski šahovski kodeks iz l. 1257., kairski šahovski kodeks iz l. 1370, ali tam

govih kamnov, potem to ni šahi, temveč robada in na ta način ne zmagaš, ampak se igra izenači.« Na Španskem ima pat še ves značaj stare bojne igre: »Kralj se lahko utrdi v svoji trdnjavi in mu ni treba, da bi se sam podajal v šah. Napadalec naj igra prihodnjič bolje; sicer ne izgubi cele igre, temveč samo polovico. Drugod (Selenus ne pove kje) pa izgubi oni, ki zapre kralja, desetkratni nastavek.«

Novodobni izum priročne potovalne šahovnice ni tako novodoben. Že kralj Ludovik XIII. je imel v svoji kočiji na daljših potovanjih blazino, ki je bila razdeljena v kvadratična polja in v katero so vbadali kamne, opremljene z iglami.

Marsikateri današnji šahist bo obžaloval, da ni živel okoli l. 870. v Orientu. Takrat je neki visoki davčni uradnik

upošteval namreč samo takšne reklamacije za znižanje ali črtanje davčnih bremen, če so izvirale od dobrih igralcev šaha.

»Slepe igre«, ki tako imponirajo vsakemu začetniku, so vzbujale senzacijo že v prejšnjih stoletjih. Že ob koncu 7. stol. poročajo o nekem Džubairu iz Ispahana, ki je igral, ne da bi gledal na šahovnico. Selenus poroča o nekem Turku, ki je igral l. 1266. istočasno s tremi najboljšimi florentinskimi mojstri. Z dvema je igral slepo in ju je premagal, s tretjim je igral običajno in je dosegel remis. »Temu so se ljudje seveda visoko čudili.«

Dr. Avgust Reisman

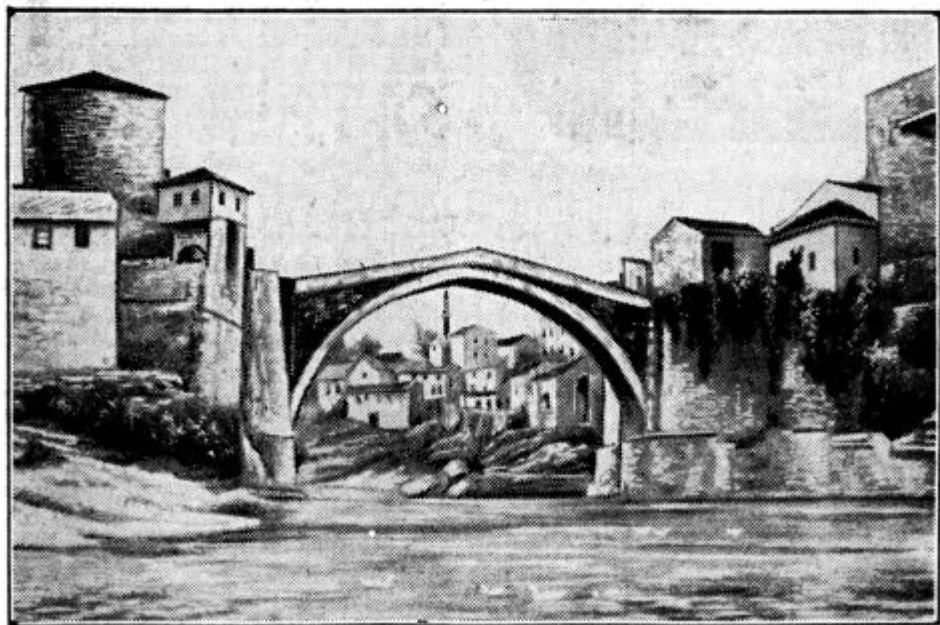
Od Neretve k sinji Adriji

Ure v Mostarju, ki ne bodo pozabljene — Pozdrav morju s pečin pred Dubrovnikom

Med ogromnimi skalami zavije Neretva v polkrogu proti Mostarju. Najprej vidiš same trdnjavske vojašnice — prav kakor v Sarajevu. Vzbujajo se spomini na preteklost. Kaj vse bi lahko napravili s tistimi milijoni, ki jih je zazidala Avstrija v te smeke trdnjave na golih skalnih stenah! Vse je bilo za-

man: baš na teh tleh je zrastle*kal nje-ke smrtne bolezni. Ideje so zmagale nad trdnjavami.

— Kako romantično je bilo bivanje v teh višinah s krasnim razgledom! — fantazirajo naše popotne tovarišice. — Da, toda nositi tovore po tem razbeljenem skalovju? — se odreže realist.

Starinski most nad Neretvo v Mostarju

Konec romantične sanjarije. A ostanki preteklosti otožno gledajo v mostarsko dolino, kjer se ljubko vije modra Neretva.

Mostarska muslimanka s »feredžo«

V Mostarju smo. Takoj krenemo preko Neretve, ki se je tu še bolj zagrizla med skale. Razen znanega, starega vzbočenega turškega mostu ima mesto s 14.000 prebivalci še tri mostove: dva lepa nova je zgradila Avstrija med vojno, ko je skušala zaščititi Hercegbosno pred srbijansko invazijo.

Hercegovska vročina nas je vse hudo zdelala. Hoteli bi kar naravnost v Neretvo, ki globoko pod nami buta v skale. Samo za trenutek v njen hladni objem! Toda župan, ki nas je sprejel, je neizposen. Neretva je nevarna, kljub pekočemu solncu nenavadno hladna, a pod skalami se vijejo opasni vrtinci. Samo letos je pobrala petorico mladih, ki

so ji preveč zaupali. Začo občina poslej oglobi s 100 Din vsakega kopalka, ki bi se drznil v Neretvo. Kljub temu vidimo spodaj pod mostom precej predrznežev in mostarski paglavci se baš s tega mostu za en dinar strmoglavljajo v modro vodo!

Župan nas popelje v krasno, povsem moderno urejeno mestno kopališče, ki je res vredno tega imena. Po svoji opremljenosti bi bilo v kras in čast vsakemu velikemu mestu. Ima moderen bazen, številne prhe, izborna parno kopel in mnoge druge pritlikline: bufet, brivnico, garderobe, posebno družabno dvorano in solnčno teraso. S terase imaš diven razgled na Neretvo, vitke minarete, okoliške gore in trdnjave na bližnjih vrhovih. To kopališče je po zimi in poleti družabni center Mostarja. Zgradil ga je že pred vojno župan Mujaga Komadina. Ta mož je bil — tako so mi pripovedovali — analfabet, a po naravi bistra glava. Postavil je svojemu mestu še celo vrsto drugih poslopij; tudi občinsko hišo, ki je ponos Mostarja. Bogme, bilo mi je hudo, ko sem se spomnil našega dvakrat večjega Maribora in njegovega mestnega kopališča s prazgodovinskimi prhami. Musliman analfabet, pa naša nemška kultura. Nadaljnjo primerjavo prepuščam čitatelju samemu. Prav tako smo občudovali lepe mestne parke, ki jih ni lahko vzdrževati v znani hercegovski vročini.

Sploh je naravna inteligenca domačinov presenetljiva. Spremljal nas je preprost obrtnik — čevljar. Po eni uri razgovora, ki nam je bil pravi duševni užitek, sem ga prosil, naj mi oprostí radovednost in pove, kje je študiral. Nikjer — je dejal — razen na ljudski šoli v Mostarju. Seveda so ga domačini poslali v občinski svet, trgovsko obrtno zbornico itd. Vzlic vsemu je skromen mož, brez tiste vsiljive zgovornosti, ki kajkrat označuje take samouke.

V mraku nas popelje samozavesten musliman malo višje nad mesto, kjer prehaja predmestje v vilo. Tudi ta četrt ima svojevrsten značaj. Prebivalci so sicer revni, iz proletarskih krogov, toda hišice so snažne, novo pobeljene, dvorišča pometena. Dekleta nas gledajo zvedavo z živimi, globokimi očmi. Samo malo so zagrnjena — do čela, da so oči v večernem mraku še bolj izrazite in vabljive. Lepi, plemeniti, tipični obrazi. Na oglu stoje tri devotke. Ena je še vsa zavita v »zaro«, druga ima že moderno krilo do kolen, a čez obraz pajčolan, pa tako prozoren, da se že

prav dobro srečujemo s koketnimi očmi; tretja pa je vsa moderna, s kratkimi lasmi. Vse tri so veselo razposajene. Tako gre razvoj muslimanske žene. Mladina se čedalje bolj otresa okovov zastarelih verskih predsodkov.

Včasih srečamo temne sence, ob katerih se vnovič zdrzemo, ko švignejo preko ulice. To so muslimanke v dolgih temnomodrih haljah do pete; čez glavo imajo pogrnjene visoke kapuce, ki se zožujejo v konico z majhno odprtino nad obrazom. A še preko njega sega črn zavoj. Spominjajo nas znane slike srednjeveškega čuvaja nemških mest. Samo v Mostarju, ki je sploh izrazito, v marsičem samosvoje mesto, so še ohranile muslimanke to »feredžo«.

Ko pa je stopil na balkon visokega minareta muzeja, da pozdravi večerno zarjo, so mi ugajale tudi feredže.

Večer. Pod širokim drevoredom platan smo pili dobro črno kavo za dinar in pol in kramljali o preteklih dneh. Ta naša vprašanja in problemi! Kdo naj jih razvozlja? — Potem imenitna pogostitev na terasi krasnega hotela ob Neretvi! Kaj bi pravil: lepe so bile ure v Mostarju. Po razigranem večeru smo krenili ob polnočni uri na postajo — naprej, k sinji Adriji nas je vodila pot. V vagonih je bilo vroče, toda potniki vlaka, ki je vozil proti Sarajevu, so bili vsi bodri in veseli. Skupine mladine, ki se vračajo z morja. Vzlic pozni uri je bilo na postaji zelo živahno. Kolporterji so kričaje ponujali pravkar došle časopise. Ej, pestro je to južno življenje in težko nam je odtod. Še tik pred odhodom sem govoril z mladim Hrvatom akademikom o težkih problemih Bosne. Nisva mogla končati razgovora, ker je vlakovodja že dal znamenje za odhod, toda saj jih tudi ne bi nikdar rešila, teh problemov. Sedanja generacija bo vse to, kar jo danes muči in boli, težko prebolela. Razvoj pa bo mogel iti uspešno le v iskanem, za vse enakopravnem jugoslovenstvu, v duhu gospodarske, kulturne in socialne enakopravnosti.

Če je beseda o Mostarju, ne pozabimo za slovo še nekaj: njegovega vina. Tu najprej dozori grozdje, ki ga vinogradniki prodajajo vinskim trgovcem. Sami nimajo stiskalnic, zato v teh krajih ni tistih lepih noči, ko v naših gorica do ranega jutra teče sladek most s krnice v klet. Hercegovski vinogradnik napravi zase samo toliko vina, da je ob večjih praznikih v hiši

sodček domače kapljice. Vse drugo je treba čimprej vnovčiti za kruh, obleko in davke.

Kipeče vino, sladko grozdje. Žive oči vitkih muslimank, beli minareti, šumenje modre Neretve pod visokim starim mostom, lahna zarja za sivimi skalami, iskrena prijateljska gostoljubnost dobrosrčnega Mostarja, temne siluete feredže, rdeči fes, stari muslimani v belih oblekah s srpom in koso na rumenem žitnem polju, — teh novih doimov je bilo toliko, da so bili močnejši od spanca. Vzlic soparici pa je kmalu priplaval Morfej v vagon. In vlak je drčal mimo hercegovskih pečin. Hitel je čez kamenje k divni Adriji, v starodavni Dubrovnik.

Zgodaj zjutraj je zavel skozi okno čist, hladni zrak. Vozili smo se čez Popovo polje. Razrito kamenje, zeleno grmovje, tu in tam kotlina s koščkom zemlje in rumenim žitom. Ovce obirajo suho travo in pritlikave veje. Dolgo se vozimo preko te uboge zemlje; malokdaj vidiš skromno hišico. Njivica... tu šele imaš svojo pravo ceno, tu šele dobiš vso ljubezen, ki jo zasluži rodna gruda, mati vsakdanjega kruha. Kameniti zid jo varuje ostrih vetrov. In zopet kamene, gole planjave in stene. Izsekana in pozidana proga se vije kot bi objemala skalnate gore.

Ko že zopet pripeka solnce, zablešči proti šest uri zjutraj morje pri Cavtatu. Tudi če ga vidiš stokrat, ti vselej znova privre iz prsi vzklik: Morje! prelesto morje s svojim trepetajočim biserjem pod solncem! Amfiteatralično leže nad zalivom zeleni vinogradi, prepleteni z oljkami in cipresami. Belj domovi so nanizani v hrib, med njimi se vije cesta, na obronku proge se košatijo smokve. Povsod pestri južni vrtovi. Še dolgo drčimo v polkrogu navzdol. Pred nami pa ves čas lahno dha v jutranjem miru sinji Jadran. Drzne serpentine se pno po strmih skalah, vedno ostreje brzimo skozi oljčne gaje v dolino. Odmikamo se Cavtatskemu zalivu in že smo nad zalivom Gruža. Globoko pod nami je izvor Rijeke. Kratek je nje življenje, ko plane na dan izpod visoke skale. Najprej jo zajamejo za dubrovniško elektrarno in vodovod in že je v morju. Toda mi smo tudi že kmalu v Gružu, v pravljicnem Dubrovniku.

Samo nekaj bežnih vtisov iz divnega mesta Gunduličeve »zlate svobode.« V slovenskem penziju »Mira-

mar«, tihem in mirnem kotičku na obali z odprtim razgledom na mesto in morje tja proti Lokrumu in Cavtatu. V novi hiši nas sprejme slovenska gospodinja. Čez nekaj minut smo že pri skalah, voda objema in osvežuje utrujeno telo. Malo pozibavajo valovi, se penijo ob skalah, drugače pa je tišina; nič ne moti šepetanja Jadrana, ki je ravno pri Dubrovniku zbral vso svojo

vu, mlade, svetle oči so kakor morske pene. Zdravje, življenska radost kipita iz morja.

Na krovu ladje. Skoraj sam sem. Nebo je malo oblačno, lahno rosi, pa so vsi odšli pod streho. Ladjo z'blje, valovi rastejo. Meni pa ugaja ravno ta sprememba. Mimo hiti jadrnica z domačini. Otok za otokom, solnce, dež in vnovič solnce. Potem pa prijadramo

Pogled na Dubrovnik

lepoto v barvi morske gladine, v zelenilu otokov, v spomenikih davne kulture in v bohotni južni flori. Kaktusi cveto, mladi bori diše nad rdečimi skalami. Zapreš oči in vendar vidiš še dalje ves ta čar, in če bi si bil zamašil ušesa, bi slišal še glasneje čudovito pesem solčnega jutra, ki bogati notranjost in osrečuje srce. Plavam na odprto morje, da bi zajel še več te opojnosti. Roke počivajo. Saj je tako voljna ta mehka blazina; sama me nosi in prav nič več ne vem, da smo bili vso noč v vlaklu. Morje, toplo, a vendar sveže... Potem sedim na skali in gledam njegovo barvo, ki je vedno lepša, globlja, opojnejša! Rjav slovenski dečko se prekopicava v zali-

v Korčulo. Tudi tu je promet živahen; zaman je: tujci so odkrili skoraj že zadnji kotiček Jadrana. Med potniki stopajo mladi frančiškani, negodni mladeniči, — odtrgan sad, preden je dozorel. V kotu sede, plaho uhajajo oči preko ramen prednika v svet. Ravno tu na širokem odprtem morju... Počivamo v naslanjačih; veter boža lica. Voda spreminja barvo, vsak val prinaša drugo, s celine pa se kopičijo črni oblaki. Zde se nam domači — naši. Ko zavozimo v Split, padajo težke kaplje in kmalu grmi in bliska na obali, naliv treska po kamenju, da odbija do oken. Tudi tak mi je drag naš Split s spečim Marjanom.

VEDEŽEVALKA IN ČAROVNIK

V poljudnih spisih o življenju primitivnih narodov, pa tudi v nekaterih znanstvenih narodopisnih razpravah, se kaj čisto zamešata vedeževalec in čarovnik. To pa je tako nespornost, kakor če bi kdo istovetil policaja in tatu. Vedeževalec je črncem branitelj družbe, človek, ki deluje v javnem interesu in odvrača od plemena magična zla; njegova naloga je razkrivati

zločince, zlasti pa čarovnike. Čarovnik uganja svoje čarovnije iz zasebnih pobud, iz zlobe ali koristoljubja. Potemtakem obstoji dvojna magija: vedeževalska, javna, skoraj službena in visoko ugledna; nje nasprotnica je čarovniška magija, zasebna, zabranjena, tajna in prav za prav zločinska.

Knut Hamsun

Čez morje

Popotno pismo
(Konec)

In dnevi so minevali, morje je čedalje bolj vzbesnevalo, vihar je naraščal in cele kopice potnikov so ležali tam napol mrtvi v svojih nadlogah. Le čisto izjemoma si opazil zdravega človeka, ki mu je prizanesla morska bolezen. Moj mladi sopotnik je več dni preležal v postelji, trdil je, da ni naravno, da bi stal, če moraš umreti. In stokal in kričal je kakor bolno tele. Če bo še kdaj stopil na kopno, — kar je pač malo verjetno, — ne bo nikoli več tožil nad malenkostmi kakor na primer nad izgubo kakega prsta ali noge, kajti to je vse neprimerno hujše.

Srečal sem nekoč gospoda Nykeja na krovu. Videti je bilo, da se čuti malo negotovega v nogah, in bil je jako blede.

»Vam ni dobro?«

»Ah saj, ne posebno. A tukaj preveč smrdi po olju, razen tega se v kuhinji peče meso, ta duh dela človeka bolnega.«

Ko pa sva prišla dol in mu je trgovec ponudil zvitek tobaka za žvečenje, češ, da ga bo to ozdravilo, je gospod Nyke postajal čedalje bolj mrlič, zleknil se je vznak, potisnil svoje roke v žepe in zatislil oči.

»Menda ne vaš slučaj?« je vprašal trgovec in mu smehljaje gledal v obraz.

A tega bi trgovec rajši ne smel reči, gospoda Nykeja »slučaj« je izbruhnil, in nič sluteči šaljivec je moral plačati za svojo neprevidnost.

Trgovec je dejal, da bo najbolje, če gre in se umije.

Od tega dne je gospod Nyke ostal v svoji postelji.

A kakor da stvar noče imeti konca, je postajalo morje s slednjo stražo, z vsakim jutranjim svitom nemirnejše. Megla je prihajala in odhajala, vihar jo je pregnal za trenutek, kmalu pa nas je spet obdala, in neprestano škripanje vrvi je odmevalo prav dol v medkrovje. Ponoči se je vdrlo nekaj ležišč, ljudje so se skotalili po tleh, trudni in bolni so potegnili odeje nase, in napol nagi in premrli, brez moči, da bi potegnili svoje slamnjače podse, so klavrno zaspali kar na vreči ali zaboju.

Proti polnoči je pomolela neka ženska glavo skozi vrata naše spalnice. Trudoma je priplezala po strmih stopni-

cah iz najspodnejšega medkrovja, kjer so stanovale družine. Svetiljke so medlo brlele na svojih kavljih, glava ženske je čudno blestela skozi odprtino.

»Ne bi šel kdo od tukaj in sporočil, da je spodaj pri tleh ladje tako čuden šum?«

Nihče ne odgovori. Ženska zavpije glasneje, da bi vzbudila koga:

»Ni nikogar tukaj, ki bi šel povedat, da ima ladja razpoko?«

Zdaj so se nekateri na glas zasmejali in ženska se je odstranila ter z veliko vztrajnostjo mrmrala predse, da je ladja počena.

Gospod Nyke je ležal na svojem ležišču v največji revii. To je bil edinstven, dolg »slučaj«. Eden njegovih drugov ga je vprašal nekoč, ali je mrtev. Ne, še tako dobro se mi ne godi, je zamrmral.

S krova so odmevala k nam povelja častnikov in kapitan, ta vseprek z zlatimi našivi pokriti gospod, ki je gledal na nas izselence s tako posmehljivim obrazom ter nam ponovno že ukazal, naj mu gremo s poti, je stal zdaj sam na poveljniškem mostu. Slišali smo njegov glas tam zgoraj, naglo in ostro je dajal svoja povelja in nihče se ni pomišljal, da ne bi ubogal. Vsi smo imeli občutek, da je kapitan kljub vsemu najboljši človek na ladji, in ta trenutek ni bilo zasmeha na njegovem obrazu.

V družinskih čumnatah sta bila zdaj luč in zrak v žalostnem stanju. Vožnja je postala zdaj namreč tako obtežena, da so morali zabiti line k zgornjemu krovu. Večinoma so potniki ležali v postelji, matere tesno prižete k svojim otrokom, moški z otopelimi očmi in razširjenimi nosnicami, nezmožni, da bi se genili. Čisto zgoraj, na najvišji stopnici, pa je stal zdrav, sveži metodistični pridigar, mož z duhovnimi pesmimi. Stal je tam razoglav in z golimi prsi, kakor okamenel v molitvi. In že celo noč, od sinoči je stal tam in od časa do časa se mu je približal kak izseljenec, s katerim je govoril. Ko se je zdanilo in so se ljudje prebudili, je hipoma zaklical na ves glas k nam dol: »Jaz sem glas v imenu Gospodovem!« — In pričel je metati krog sebe s preobračanjem in peklenskimi kaznimi. A bila je slaba

cerkev, ta ladja s šest sto klavnimi izseljenci! Mlada dekleta so po prečuti noči končno zaspale, in kdo ve, nemara se jim je sanjalo zdaj o poskočni mazurki. Matere in očetje pa so itak imeli vsak svoj tovor na plečih, zato je bila pridiga tudi govorjena v veter. Ah, miru so hoteli! Bili so tako zbiti in zdelani, saj ni bilo mogoče premisliti misli, ne se domisliti svojih grehov.

Trгоvec je bil zdrav, od časa do časa si je prižgal na skrivaj celó pipo, ki je sila neblago dišala, čeprav je bilo zaradi bolnikov in ognja strogo prepovedano kaditi tu zdočaj. Gospodu Nykeju je pravkar nesramni tobakov dim udaril v nos in zagrozil je, da bo ovadil trgovca. Zato pa je začel ta zbijati svoje šale s seminaristom, ki je bil tak plašljivec. Kristen je bojazljivec, Kristen je ta trenutek knjižico Novega testamanta skril pod svojo blazino! — Nyke pa je prisegel z zadnjim ostankom svojih moči, da trгоvec laže.

Tedaj se je zgodilo, da se je zgoraj s strahovitim ropotom nekaj razbilo.

Pokanje, oglušujoče grmenje se je zavalilo čez ladjo, začutili smo, kako nas je z nenadno silo prevrnilo, morje je vdrlo po stopnicah k nam navzdol, z vseh strani je odmevalo kričanje. Ko sem se končno zopet našel s trebuhom na debeljakovem obrazu, sem naglo planil kvišku in se ogledal po svojem sopotniku. Vrglo ga je z njegovega ležišča in obležal je kakor mrtev s stisnjenimi ustmi in skrčenimi pestmi. Ko sem ga ogovoril, ni odgovoril, ko pa sem ga postavil spet na noge in ga povedel k njegovemu ležišču, se je izkazalo, da mu nič ne manjka, padec ga ni poškodoval. »Saj je vse samo malenkost«, je rekel, »en ud več ali manj. — Ne, samo morska bolezen, — morska bolezen!«

Trгоvec mi je zatulil v uho:

»Poglejte si no Kristena! Ali ne kleči tam na svoji slami in vam poljublja svoj Novi testament!«

Rokodelca, oba dobra prijatelja, sta ležala v mokrem medkrovju na tleh in voda je tekla čez njiju. V ljubečem objemu sta skozi morski orkan jokaje pošiljala domovini svoj zadnji pozdrav. Vnovič je planil curek morja k nam dol in splavil s seboj trske razbitega lesa po stopnicah. Trгоvec si je res hotel privoščiti opazko, da pričjenja biti zdaj vlažno! In obrnjen k gospodu Ny-

keju, čigar glas in obraz je oponašal, je dejal:

»Smrt, kaj je smrt? Samo zadnja pika za velike misli!«

In komaj je gospod Nyke slišal te besede, se je takoj podvziral, da je položil svoj Novi testament pod blazino ter se zagnil s svojo odejo. Tako je bil v zadregi.

Odslej pa je jelo neurje polagoma odjenjavati. Naslednjega dne smo že zopet zapuhali s polno paro, moj sopotnik je lahko sedel pokonci na svoji slamnjači, gospodu Nykeju pa je šlo izdatno na bolje. Dvanajst ur po viharju se na nobenem obrazu ni dal več odkriti sled prestanega strahu in tihe vdanosti v božjo voljo, ki so jo nekateri razodevali. Nasprotno, vrgli so se na polne čebre jedi s poželjivostjo, kakršno imajo samo ljudje, ki so prestali morsko bolezen.

Dež, ogromni valovi in vihar so bili stalni spremljevalci našega potovanja, — izjemno vreme v avgustu za Atlantski ocean! Ko smo končno dobili vreme, primerno letnemu času in podnebu, so bili nekateri izseljenci tako ponosni, da so si prepovedali vse poklone. Bolj nehvaležnim ljudem Gospod Bog ni nikoli izkazal svojih dobrot. Edino bolniki so vremensko spremembo hvaležno priznali. Metodistični pridigar je stal sredi ladje in prepeval svoje duhovne pesmi, krdelo docela novih ljudi se je pojavilo, ljudje, ki so svojih dvanajst, štirinajst dni preležali na svojih ležiščih, ne da bi bili le mogli vzdigniti glavo, so nenadoma primrgoleli iz najspodnejšega krova, bledi, izhirani kakor lesene lutke. Zdaj nam pritiskajoča vročina izpričuje, da se bližamo ameriški obali. Ptice nas obletavajo, ptice s tujezemno vnanostjo in čudnim vreščanjem, jadra in pihajoči dimniki parnikov se prikazujejo na vseh straneh obzorja, norveška barka zavozi k nam in nas prosi s signali za navedbo višine, na kateri se nahajamo.

Harmonike, ki so bile tako dolgo pokopane, so zopet prišle na dan, pozabljeno je vse trpljenje, ves strah. Metodistični pridigar je zbral krog sebe majhno čredico, ki čepi po tleh in hvali Boga, ker nam je ohranil življenje. K temu pa prepeva kuhar v kombusi in dela peklenski ropot s svojimi lonci.

Ladjo so izplaknili in posnažili, pilot je prišel na krov, potniki so hodili okrog

v svojili prazniških oblekah in moj sopotnik je bil zopet na nogah.

Tedaj vstane iz morja Newyork, težak, barvit, gigantski. Skozi megleni solnčni svit trepeče mesto marmorno belo, opekasto rdeče, s tisoč ladij, ki plovejo v vse smeri, kamorkoli seže oko, plapolajo zastave. Že je segel do nas hrum tovarniških valjarjev in koles, udarcev parnih kladiv iz ladjedelnice, neskončnih strojev vseh vrst, ki obratujejo z gladkimi udi iz jekla in železa.

Dva gospoda vstopita z majhnega parnika k nam na krov. To je zdravstvena policija, ki ji potniki iz medkrova moramo pokazati svoje jezike in ki nam otipava žilo. Znova vstopita dva gospoda z drugega majhnega parnika na krov. To sta norveški konzul v Newyorku in ameriški detektiv. Iščeta nekega potnika, nekega Ole Olsena, ki je ponarejal menice. In hitro imata svojega moža, njegov popis je preveč to-

žen: malo šepa in kozav je. Bil je vso pot tako tih in ponižen, zdaj je stal že malone z eno nogo na ameriških tleh in bi bil v nekaj trenutkih rešen. Tu sta prišla oba gospoda in ga prijela. Svoj živ dan ne pozabim njegovega obraza, tega spačenega obraza in drgetanja v kotih ust, ko mu je konzul čital povelje za aretacijo.

Kristen Nyke je stal na sprednjem koncu ladje, šel je vstran in ni mogel premagati svojega začudenja nad pismom, ki ga je zjutraj našel v žepu svoje suknje in ki je vsebovalo cel šop bankovcev, res prav čedno vsotico desetkronskih bankovcev, kot darilo za ubogega seminarista. Ni mogel umeti, odkod to darilo in je gotovo najmanj slutil, da je polovica samo delež njegovega mučitelja, trgovca.

Tako smo počasi spolzeli v newyorško пристanišče.

Dr. VI. Travner

Čarovniški procesi na Slovenskem

(Nadaljevanje)

6.) *Hrastovec*. Grad Hrastovec (Gutenhag) na nizkem griču blizu Sv. Lenarta v Sl. Gor. spada med zgodovinsko najznamenitejše gradove na Sp. Štajerskem. Privilegirano deželsko sodišče se je nahajalo tu od l. 1457. ter obsegalo velik del današnjega sodnega okraja Sv. Lenart. Sodbe so se razglaševale na prostem pred gradom. Smrtne obsodbe pa so se izvrševale na dveh moriščih: morišče za ženske se je nahajalo v Črnem lesu tam, kjer se nagne pot k. Sv. Lenartu; morišče za moške, kjer so stale tudi vislice, pa je bilo blizu trga ob potoku Vela. (Po poročilu dr. Ilaniga.) — Za časa velikih čarovniških procesov je bil lastnik gradu *Erazem Fridrik grof Herberstein*, baron neuberški in lankovski (Neuberg u. Lankowitz), iz prastare in mogočne rodbine Herbersteinov, ki je igrala v naši zgodovini zelo važno vlogo. Kakor mnogi člani te rodbine je bil tudi Erazem bojevit in nasilen. Viskarju pri Sv. Lenartu je vzel samolastno dva vinograda, ki sta bila že 40 let cerkvena last, župniku Ivanu Skubančiču pa dve kmetiji z vso žetvijo. Prodal je cerkveno vino, svojim podlož-

nikom je prepovedal vstop v cerkvene bratovščine, izkopaval je na trškem pokopališču grobove, tako da so ležali mrlični na prostem in da so glodali psi njihove kosti itd. Imel je tudi hude spore s samostanom Admont, posebno v l. 1680.—1688. Na ta način je povzročil cerkvi in samostanu ok. 3.400 fl. škode. (Orožen I, str. 185—186.) Brezdvomno zadene njega v veliki meri krivda za strašne čarovniške in druge procese, ki so se tu vršili.*

* V okolici št. Lenarta pripoveduje ljudstvo še sedaj o neusmiljenih hrastovskih gospodih. Na Erazma Herbersteina spominja najbrže naslednja pripovedka: Na Hrastovcu je prebival nekoč jako hud gospod, ki je neusmiljeno mučil svoje tlačane. Včasih jim je napravil čudno gostijo. Na dvorišču je obesil na stebel pečenega vola, okoli katerega so morali jezdit kmetje in trgati z zobmi meso. Kdor je bil nespreten, je bil tepen. Večkrat je vrgel tudi kakkega kmeta v svoj ribnik. Ko je umiral, je postal ves črn. Zrastla sta mu tudi dva velika zoba kakor divjemu prašiču. Tulil pa je tako strašno, da so ga slišali do Drave in da so vsi iz gradu pobegnili. Ko so se vrnili, je ležal grof mrtev in popolnoma črn sredi sobe. Med pogrebom je nastal

7.) Zgodovinsko znameniti grad *Vurberg* na visokem hribu nad Dravo med Mariborom in Ptujem se omenja že leta 1130. Deželsko sodišče s 18 občinami je obsegalo ozemlje med Dravo (od Sv. Petra do Dupleka) in črto Pečica—Jablance. Koncem 16. stoletja (do leta 1603) sta bila lastnika gradu Franc in Ambrož *Stubenberg* oba vneta protesta in nasilneža. Od l. 1603.—1619. je bil lastnik gradu Fridrik Herberstein; od tega časa pa do l. 1666. so bili lastniki baroni *Wechsler*, ki so prodali grad zopet *Herbersteinom*. L. 1712. je bila lastnica gradu Kristina Krescenejca grofica Herberstein om. grofica Attems. (Janisch i. dr.)

2. Neprivilegirana deželna sodišča

1.) *Laško*. Sodišče je bilo v posesti lastnikov gradu ki se omenja že leta 1147. Področje sodišča je segalo od Drave pri Trbovljah do Voglajne pri Rifniku (Sv. Jurij) ter obsegalo tako ok. 20 občin. Glasom zapisnika v urbarju iz l. 1621. so se vršile razprave »pod milim nebom po krvnem sodniku na trgu v navzočnosti tržanov, drugih od lastnika graščine naprošenih oseb, prisednikov, zagovornikov in rablja na stroške graščine.« Ječa je bila v nekem pustem stolpu poleg gosposkega urada (sedaj Pogorišče); morišče pa na griču, ki se nahaja na zgoranjem polju nedaleč od današnje železniške proge (»za gavgami«). Tu so stale vislice še do leta 1829. Za časa čarovniških procesov je bil lastnik gradu *Ivan Vajkart grof Vetter* (1665—1695) iz znane, še obstoječe rodbine *Vetter* pl. *Lilie*. (Orožen IV.)

2.) *Grad ali Podgrad pri Sv. Juriju* ob j. ž. je bil v posesti rodbine *Andersburg*. Meje sodišča niso znane. Grad je sedaj razvalina. (Lapajne in dr.)

3.) *Šmirenberg*. To sodišče je obsegalo ozemlje med Svečino, Lučanami, Čemeriško grabo in Dravo. L. 1677. je bil lastnik gradu *Ernst Franc Jožef baron Jabornig* (Janisch str. 834). Tudi ta grad je sedaj razvalina.

4.) *Konjice*. Deželsko sodišče so imeli lastniki gradu. Do l. 1671. je bil lastnik znani grof Erazem Tattenbach, ki

strašen vihar. V krsti se je slišalo čudno ropotanje. Ko so krsto odprli, so našli v njej samo škornje — truplo pa so odnesli hudiči. V sobi, kjer je grof umiral, še sedaj straši. (Pajek, str. 184.) — Hrastovec je znan tudi po svojih strašnih procesih zoper detomorilke (Janisch).

je bil radi veleizdaje v Gradcu umorjen. (26. 11. 1671.) Nato so kupili grad menihi *žiškega samostana*, ki so ga posodovali do razpusta samostana (1782). Sodišče je obsegalo prilično sedanje ozemlje okrajnega sodišča. Upravitelj sodišča je bil l. 1782. Jurij Primož Suša. (Janisch, Mell + Pirchegger.)

5.) *Sv. Trojica pri Podlehniku v Hazlozah*. Posestniki tega sodišča so bili *ptujski dominikanci*, ki so upravljali posestvo in sodišče po svojih prokuratorjih. Ob času čarovniških procesov (1695—1701) je bil prokurator Alan Peer. (Mell + Pirchegger i. dr.)

6.) *Borl (Ankenstein) ob Dravi pri Ptujju*. Grad se omenja že l. 1199. Deželsko sodišče je obsegalo 24 občin na ozemlju med Dravo (od Sv. Vida do završkega mlina) do hrvatske meje. Lastniki gradu so bili od l. 1639.—1801. *grofi Sauer* (od 1677 Jurij Fridrik). (Mell + Pirchegger.)

7.) Slednjič se omenja v čarovniških procesih grad *Turnišče pri Ptujju* (sezidan l. 1694). Bil je v posesti *grofov Thurn*, ki so imeli pravico »pomirja«. Pod grad je spadalo 15 občin. (Rajšp.)

III. poglavje

Uradne osebe in kazenski stroški

A. Uradne osebe.

Kakor pri vseh kriminalnih procesih so sodelovali tudi pri čarovniških procesih naslednje uradne osebe: 1. sodniki; 2. prisedniki; 3. pisarji; 4. obtožitelji; 5. zagovorniki in 6. rablji.

1. Sodniki

a) Sodniki deželnih sodišč v mestih, trgih in na deželi niso opravljali samo sodnih poslov kakor današnji sodniki, temveč so imeli tudi razne politične in gospodarske agende. V mestih in v trgih so imeli meščani na zasedbo teh mest večji ali manjši vpliv, kakršne so bile pač slobodščine (privilegiji), ki so jim jih podelili vladarji; včasih so imeli pravico sodnika predlagati, včasih pa za gotovo dobo (navadno eno leto) voliti. Od 16. stoletja dalje se vedno bolj uveljavlja načelo, da mora deželni knez izvoljene sodnike potrditi. V posameznih primerih so deželni knezi tudi sami imenovali sodnike. Prvotno so bili mestni (trški) sodniki obenem poglavarji dotičnih občin. Od 15. stoletja dalje pa se pojavijo poleg sodnikov mestni in trški

župani, ki izrinejo kmalu sodnike iz njihovih vodilnih mest. Odslej so imeli tudi župani civilno sodstvo, med tem ko so »sodniki« opravljali službo krvnih sodnikov. Znak krvnega sodnika je bil meč. Seveda se je v poznejših časih zahtevala od sodnikov strokovna izobrazba. Sodniki so imeli delež na sodnih taksah (Sporteln) in globah. Razen tega so sprejemali bodisi v denarju bodisi v naravi razne dajatve posebno od rokodelcev in obrtnikov, ki so stali pod njihovo posebno zaščito. Tako so sprejemali n. pr. sodniki v Mariboru v tem času letno od vsakega gostilničarja po pol marke, od mesarjev 13 mark in 3 pojedine, od pekov 9 mark, od usnarjev 3 gostije, od svečarjev 10 funtov vsaka itd. (Puff II. str. 108.) Tudi je imel dohodke nekaterih mestnih zemljišč, ki pa so bili zelo pičili.

Sodniki na deželi so bili napol uslužbenci sodnega gospoda, napol samostojni. Tudi ti so sprejemali deleže taks in glob; razen tega so imeli hasek gotovih zemljišč itd. Zgodilo se je celo, da so ti »zasebni kriminalni sodniki« vzeli sodišče proti določeni najemnini v zakup. Da niso bili zgolj uslužbenci vsakokratnega sodnega gospoda, dokazuje najbolje dejstvo, da jih je potrdil v službi vsako leto deželni knez, ko so morali (o Sv. Treh kraljih) prositi za potrdilo (Bannleihe). (Planner, Byloff.)

Sodniki nepriviligiranih sodišč so se ločili od svojih stanovskih tovarišev pri privilegiranih sodiščih v bistvu samo v tem, da niso smeli izrekat smrtnih obsodb. Primerjati jih moremo torej z današnjimi preiskovalnimi sodniki. Navadno so bili obenem grajski oskrbniki.

V naslednjem navajamo nekatere mestne, trške in graščinske sodnike, ki so vodili čarovniške procese. Seznam seveda ni popoln, ker imamo o mnogih čarovniških procesih le kratka poročila, da so se vršili brez navedbe imena sodnika in ker ohranjenih listine niso popolne. Življenjepisnih podatkov o sodnikih imamo le prav malo.

MARIBOR: 1. Prvi čarovniški sodnik, ki ga poznamo, je bil mariborski mestni sodnik *Jurij Krejač* (Creatsch), ki je l. 1546. vodil »z nekaterimi gospodi iz mesta in okolice« veliki čarovniški proces. Kot sodnik se omenja že l. 1535. Razen tega ga poznamo

iz neke listine od 20. dec. 1527. (Byloff, Puff i. dr.) 2. *Sebastjan Wagner* je bil sodnik v procesu l. 1586. (Puff II 118). 3. *Matija Duller* (1611). 4. *Andrej Schloßgo* (1711 — 1716), ki je vodil zadnji znani mariborski čarovniški proces. Za mesto si je pridobil več zaslug.

PTUJ: 1. *Vincenc Caccia*, iz znane mariborske rodbine (1660). — 2. *Janez Tobitscher* (1694) (Rajšp).

ORMOŽ: *Janez Jurij Franc pl. Will*, sodnik v Ormožu in v Ljutomeru je vodil l. 1677. (najbrže tudi l. 1669.) čarovniške procese v Ormožu. Iz njegovih lastnih poročil izhaja, da se je moral mnogo baviti z bogoslovno in juridično literaturo o čarovništvu in da je imel nedvomno zelo živo fantazijo. Tudi je bil zelo krvoloč. (Več glej omenjene procese.) (Kovačič, Središče).

LJUTOMER: 1. *Gašpar Megge* (1613). — 2. *Blaž Mencinger* je bil l. 1673. oskrbnik Dolnjega gradu, od l. 1764. — 1680. pa sodni oskrbnik v Cenu. Pozneje je bil zopet v Dolnjem gradu. Omenja se skupno z občinskim svetnikom Lovrencom Mikšo v čarovniškem procesu l. 1685. — 3. *Gregor Varašič*, trški sodnik in župan se je boril neustrašeno za trške pravice. Tudi je imel pozneje z dolnjegrajskim graščakom hude spore. Omenja se v procesu dne 29. avg. 1690. — 4. Eden najhujših preganjalcev čarovnic v naši domovini, ki je spravil na drugi svet največ čarovnikov in čarovnic, je bil krvni sodnik dolnjegrajske graščine *Ivan Ludvik Lacherer* (Löhrer). Ta mož se je baje ponášal, da je dal sežgati v dveh letih 41 čarovnic. Ko so se začeli zaradi tega nečloveškega postopanja pritoževati tržani in braneški graščak Tomaž Ignac pl. Mauerburg, je poslala vlada v Ljutomer deželnega krvnega sodnika iz Gradca dr. Janeza Tillericha* ter odstavila tega okrutneža. Dne 5. nov. 1690 je poročal ljutomerski tržan Janez Obrhan, da se je ta gospod izrazil, da so po njegovem mnenju vse ljutomerske tržanke čarovnice, ki bi se morale s svojimi deklarirani vred izročiti deželskemu sodišču. L. 1591. je Lacherer natiho ma zapustil Ljutomer, ker bi sicer najbrže prišel sam na grmado ter vstopil v službo ogrske grofice Rozine Radtkay. Ta je morala plačati dolnje grajskemu graščaku še 50 fl za škodo, ki mu jo je napravil Lacherer. Ta sod-

nik ima brezdvomno največjo »zaslugo« zato, da nadkriljuje Ljutomer po številu čarovniških žrtev zdaleka vsa druga deželna sodišča na bivšem Spod. Štajerskem in menda v Sloveniji vobče. (Kovačič Ljutomer 162, Gubo Stmk Verg. 154, Gruden 1082).*

HRASTOVEC. Kakor se »odlikuje« Lacherer po številu svojih žrtev, tako se »odlikuje« hrastovski krvni sodnik *Volk Lovrenc Lampretič* (v spisih *Lampretitsch, Lampertitsch* in *Lampproditsch*), ki je vodil zloglasne hrastovške procese (1661 — 1673), po svoji nepopisni bestijalnosti. Po svoji krvoločnosti se more ta mož primerjati le z najhujšimi krvoloki, ki jih pozna človeška zgodovina. Prvotno se pojavlja v spisih kot prisednik; kmalu nato pa kot sodnik (*Bannrichter*). Iz njegovega imena in iz dejstva, da nahajamo v njegovih spisih često slovenske izraze, moremo sklepati, da je bil ta strašni preganjalec čarovnic naš ožji rojak. Tudi se omenja v tem času nek gostilničar istega imena pri Sv. Lenartu. — Kot graščinski oskrbniki se omenjajo v tem času *Jakob Oderth, Franc Rižnar* (*Rissner*) (1661) in *Jurij Schosster* (1673). L. 1695. se omenja kot krvni sodnik *Ivan Heß* (*Janisch*).

GORNJA RADGONA: 1. *Janez Wendteysen* (1661). Omenili smo ga že kot jurističnega pisatelja. — 2. *Franc Jožef Kukec*. Bil je izobražen in pameten mož, ki je zaman skušal zlepa poravnati zadnji (veržejski) čarovniški proces iz l. 1744. — 1746., radi česar je imel s tržani (Veržejci) in vladno mnogo neprijetnosti. (St. G. Bl.)

b) Deželni krvni sodniki

L. 1510. so prosili štajerski deželni stanovi cesarja Maksimiljana v Augsburgu, naj ukaže po vzgledu drugih dežel tudi štajerskemu deželnemu glavarju imenovati posebnega sodnika za Štajersko, da bodo ceste bolj varne in da se bodo zločini po zaslugi kaznovali. Cesarju se je zdela zadeva tako važna, da si je pridržal imenovanje tega sodnika, ko pride na Štajersko. To je tudi kmalu storil. Novi sodnik se je imenoval *cesarski glavni krvnik sodnik* (*kais. General-Bannrichter*) ter je imel svoj sedež v Gradu

cu. Štajerska Karolina urejuje delo krog tega sodnika zelo natančno v posebnih členih. Toda kmalu se je izkazalo, da sam tak sodnik ne more izvrševati svoje službe: saj je bil pristojen za vsa deželna sodišča, ki niso bila privilegirana, oddaljenosti so bile prevelike in vrhu tega je imel še razne druge posle. Zato je bil l. 1614. (po *Plannerju* str. 44) imenovan za celjsko okrožje, ki je imelo privilegirano stališče in svojega lastnega vice-doma, lasten deželnoknežji krvni sodnik s sedežem v Celju in z donečim uradnim naslovom »der landesfuerslichen Durchlaucht und einer ehrsamten Landschaft in Steyer etc. geschworener paanrichter der fuerstlichen Grafschaft Cilli«. Pozneje je bil tudi za Zgornje Štajersko (s sedežem v Leobnu) imenovan posebni deželni krvni sodnik.

Za naše razmere prideta v poštev samo celjski in graški sodnik. Mejo med območjema obeh sodnikov je tvorila Drava. Vsakemu teh sodnikov sta bila pridružena sodni pisar in rabelj. Vsi trije so potovali skupno po določenem okrožju od kraja do kraja in od graščine do graščine, zasliševali »inkulpate« z ostrimi vprašanji (torturo) ter spravljali zločince na drugi svet. Lahko si predstavljamo, kako okorno in drago je bilo tako postopanje. Večkrat je preteklo po več mesecev, preden je utegnil priti sodnik z obema neločljivima tovarišema na kako oddaljeno deželno sodišče. Medtem so morale žrtve vzdihovali v strašnih ječah. Po naših pojmih je bila taka justica precej srednjeveška; tem bolj čudno se nam zdi, da je obstajal ta inštitut krvnih sodnikov še do l. 1850. (Zadnji krvni sodnik *Pavel Kopper* je postal tega leta viš. dež. sodni svetnik pri c. kr. deželnem sodišču v Celju). Poleg tega je deželni krvni sodnik nadziral sodišča (posebno, če so imela dovolj sposobnega osebja in če se pravilno vodi sodna knjiga, ječe, če so jetniki dovolj zavarovani, če so moški ločeni od žensk itd.), zastopal od slučaja do slučaja kakoga »privilegirane ga sodnika«, poročal o delovanju sodišč vsako leto vladi itd. Za svoj trud je sprejemal sodnik od vlade oziroma od stanov zase in za svoja tovariša letno plačlo, ki pa se je pri tedanjih skrajno slabih finančnih razmerah dežele dokaj neredno izplačevala.

* Gubo (Stmk. Verg. str. 154.) in po njem Kovačič (Ljutomer str. 162.) navajata napačno ime Tülbrich. Pravilno ime Tillerich izhaja iz več sodobnih kazenskih spisov.

Venezuela

Izmed držav Južne Amerike je nemara Venezuela večini naših čitateljev najmanj znana. Naslednji članek je spisal venezuelski novinar Humberto Tejera v peruanskem listu »Amante«.

Venezuela zavzema površino nad 1 milijon četvornih km. Andi in primorsko gorovje pokrivajo četrtno tega ozemlja, drugo četrtno zavzemajo pašniki, ostalo pa guayanaški gozdovi. Slednji so skoro docela neobljudeni in tudi pašnike Pampasa naseljuje malo ljudi. Skoraj vse prebivalstvo, ki šteje 3 milijone duš, biva tedaj v goratih krajih. Vzlic temu ima Venezuela skoraj toliko poljedelske zemlje kot Argentina, a tudi za živinorejo so pogoji tako ugodni, da bi lahko dajala vsaj tretjino tega, kar daje Argentina, to se pravi: desetkrat toliko kot daje sedaj. Doslej so ovirale razvoj Venezuele klimatske razmere (tropsko podnebje) in silno razširjene tropske bolezni, ki so samo visoko v gorah nekaj pojav. Toda znano je, da je ustvaritev zdravejših življenjskih pogojev zgolj gospodarsko vprašanje.

Venezuela ima mnogo naravnih pridelkov. Zlato in baker sta poglavitni izvozni rudnini. Živinoreja se tudi razvija in v zadnjih letih že opazamo izvoz venezuelske živine. Pred petimi leti je ta dežela izvažala v glavnem kavo, kakao in kože; zatem je nastopila doba petroleja. Venezuela je poleg Brazilije in Kolumbije največji producent kave v Ameriki. Njen pridelek kave znaša približno 1 milijon vreč na leto, pridelek sladkorne pese 20.000 ton, goji pa se tudi bombaž.

Odkar »vlada« prezident Caštro, si je general Juan Vicente Gomez, ki je postal najprej podpredsednik republike, potem pa dosmrtni diktator, prisvojil najboljšo zemljo in industrijska podjetja v deželi. Ta »vzorni« državnik je postal eden največjih južnoameriških milijonarjev.

Venezuela ni industrijska dežela v pravem pomenu besede, lahko pa to postane, ker ima zelo mnogo železa, kuriva in sirovin. V produkciji nafte zavzema drugo mesto na svetu, vendar nič ne napreduje v destilaciji in predelavi; angleško-holandski podjetniki so ustanovili svoje rafinerije na holandskem otoku Curacao, ki leži blizu ve-

nezuelske obale, dočim severni Američani prevažajo venezuelsko nafto kar v Zedinjene države.

Venezuela ima štiri reke, ki so na kakih 18.000 km plovne za parnike. Toda te reke se izlivajo v Orinoco in maracaibsko jezero, kjer so kraji zelo slabo obljudeni, tako da s svojo plovnostjo kaj malo koristijo. Tudi niso dostopne kolumbijski, brazilski in mednarodni trgovini, zato je njihov gospodarski razvoj enak ničli. Dolžina železniškega omrežja, ki pa je bilo zgrajeno že pred kakimi petdesetimi leti, ni večja od 1000 km. V letu 1908. je začela Gomezova vlada graditi ceste. Izprva je bil ta sklep sprejet simpatično, kmalu pa so morali ljudje opaziti, da je bila zgradba cest samo pretveza, pod katero so se skrivale velikopotezne sleparije z državnim denarjem. Tisoče političnih osumljencev in vseučiliških dijakov, ki se niso strinjali z vladno politiko, je bilo prisiljenih, da delajo kot kaznenci na cestah.

L.1894. je štela Venezuela približno 2,4 milijona prebivalcev. Danes, po 35 letih, iznaša število prebivalstva komaj 600.000 več. V tem času se je število prebivalstva v Kolumbiji, Argentini, Mexiki in sploh skoraj v vseh južnoameriških državah znatno bolj dvignilo. Cellega stoletja je bilo treba, da se podvoji prebivalstvo glavnega mesta Caracas. Ne čudimo se, da prebivalstvo te dežele vzlic prirodnemu bogastvu tako slabo narašča, če vemo, da državljanske vojne in brutalne diktature ovirajo v Venezueli vsak napredek.

Otroška umrljivost je v glavnem mestu Caracas večja od števila porodov. Dr. Luisa Razettija, ki je bil to pred nekaj leti dokazal z zanesljivimi številkami, je vlada zaradi njegovih znanstvenih študij izgnala iz dežele. Caracas in Maracaibo so edina mesta, čijih prebivalstvo je v zadnjih letih zaradi priseljavanja s kmetov nekaj naraslo. V Valenciji, Meridi, Ciudadu Bolivar in v drugih mestih se število prebivalcev stalno znižuje. Po uradnih podatkih se v Venezueli narodi vsako leto 85.000, umrje pa 55.000 otrok.

Po Gomezovi statistiki. Živi dobrih 10.000 Venezuelcev v tujini. To so brez dvoma samo oni, ki so jih sprejeli v svoje liste venezuelski konzulati in ki vzdr-

žujejo vezi z njimi. Velika večina izven svoje države živčih Venezuelcev pa sploh nima stikov s konzulati, ker so vražijo Gomezovo tiranijo. Tujci in narodno-gospodarski strokovnjaki sodijo, da je v zadnjih letih zapustilo to deželo iz političnih razlogov več ko 300.000 ljudi.

Za leto 1928/29 izkazuje budžet 195½ milijona bolivarjev; 98.2 milijona, torej približno polovica, gre za javna dela. Znano pa je, da se le-ta izvršujejo po večini s prisilnim delom, zato general Gomez in njegovi prijatelji vtaknejo največ tega denarja v lastne žepe.

Treba pa je priznati, da so se pod Gomezom zelo zmanjšali vnani državni dolgovi. L. 1912. so znašali 181 milijonov, 1928 pa samo še 78 milijonov bolivarjev. Sedanji dolgovi Venezuele, ki niso višji od 20 milijonov dolarjev, so spričo velikega prirodnega bogastva te dežele zelo neznatni, zaradi česar se ji ni bati, da bi se v njene notranje zadeve vmešavale tuje države.

Gomez opravlja dela na svojih posestvih in rudnikih največ z vojniki. Njegovi dninarji dobivajo mizerne mezde. Ko so jele inozemske družbe za izkopavanje nafte plačevati svojim delavcem višje mezde in je diktator Gomez, največji živinorejec in poljedelec Venezuele, ugotovil, da ga njegovi delavci zapuščajo, je enostavno zabranil inozemskim družbam plačevanje višjih mezd nego veljajo na njegovih veleposestvih. Posledica je bila, da so si Ame-

ričani in Angleži naročili zapadnoindijske črnice in tako vidimo, da se v Venezueli razvija polagoma enak rasni problem kakor v Panami in v srednjeameriških republikah, kjer gospodujejo severnoameriški magnati bananskih plantaz.

Za šolstvo gre v proračunu Venezuele komaj 9 milijonov bolivarjev, torej manj nego borih 5%. Več ko 80% prebivalcev je nepismenih. Spričo takih razmer ni težko vzdržati diktature, težko pa se je boriti v tej deželi za napredek in za najbolj preproste človeške pravice.

O RAZVOJU ČLOVEKA

sodi znani ameriški antropolog dr. Aleš Hrdlička (Čeh po rodu) v svojem najnovejšem predavanju, ki ga je bil imel pred nekaj dnevi v filadelfijskem filozofskem društvu, da bo prinesel razne izpremembe. Doslej se je človek razvijal po volji in okusu prirode, poslej pa, ko je spoznal njene sile, bo sam vplival na svojo obliko. Nastale bodo izpremembe v postavi, lobanji, delih obraza, zobovju, udih in nekaterih notranjih organih. Največje izpremembe pa čakajo živčevje, možgane in čutila.

Lesorezi v današnji številki so delo slikarja grafika E. Justina

Današnja umetniška priloga

V dnehi, ko se je izvršil na Bledu krst tretjega jugoslovenskega kraljeviča, ki je dobil ime Andrej, prinašamo reprodukcijo fotografije Slavka Vengarja: »Kraljevi grad Suvobor na Bledu«.

«ZIVLJENJE IN SVET» stane celoletno 80 Din, polletno 40 Din, četrtletno 20 Din, mesečno 8 Din. — Posamezne številke stanejo v podrobni prodaji samo 2 Din. — Naroča se pri upravi, Ljubljana, Knafljeva ul. 5. Naročnina za inozemstvo: ITALIJA četrtletno 8 lir, polletno 16 lir, celoletno 30 lir. FRANCIJA mesečno 4 franke. ČESKOSLOVASKA mesečno 6 kron. AVSTRIJA mesečno 1 šiling. AMERIKA in ostalo inozemstvo 1 in pol dolarja, na leto.

Urejuje Božidar Borko. — Izdaja za konzorcij Adolf Ribnikar. — Za »Narodno tiskarno d. d.« kot tiskarnarja Fran Jezeršek. — Vsi v Ljubljani.

Foto Slavko Vengar

Kraljevi grad Suvobor na Bledu